

Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice*

MARTIN HAMPL**

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Regional Differentiation of Current Socio-Economic Development in the Czech Republic

Abstract: The social transformation in post-totalitarian countries is characterised by extraordinarily dynamic differentiation tendencies. With respect to social groups and territorial communities, these tendencies differ or are even contradictory, resulting in an internal social and territorial polarisation in the national systems concerned. These polarisation processes are, on the one hand, a reaction to the equalising tendencies in communist countries, and, on the other hand, are the result of the need for qualitative changes to social structures. One such structure is the regional organisation of society, which owing to the heterogeneous nature of the conditions it exists in has very specific features. Essentially it is the environmental organisation of society, where the effects of social and natural factors are combined. Consequently, there is typically a higher level of territorial inequality in the distribution of economic activities than in social distribution, and, by contrast, less variability of geographical differentiation than social differentiation. These features are demonstrated in an empirical analysis of the current development in the Czech Republic, wherein a distinction is made between two ways of assessing regional distribution. First, there is the assessment of differentiation of the territorial intensity of economic activities (economic aggregate/km²). Second, there is the assessment of relative economic and social development (economic aggregate/inhabitant). Despite the differences in the level and variability of the two types of regional differentiation, there are similar trends in their development, heading towards greater inequalities.

Keywords: geographical and social inequalities, post-totalitarian transformation, geographical factors of socio-economic differentiation, regional hierarchy.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 889–910

* Práce byla podpořena prostředky z výzkumného záměru MSM0021620831 Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. RNDr. Martin Hampl, DrSc., Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: ksgrrsek@natur.cuni.cz.

1. Obecná východiska a metodické problémy hodnocení

Současná transformační fáze společenského vývoje se vyznačuje nejen u nás, ale ve většině posttotalitních zemí neobyčejnou dynamikou diferenčních tendencí. Jejich orientace je z hlediska různých sociálních skupin nebo územních komunit rozdílná až protichůdná, takže je oprávněné hovořit o rostoucí vnitřní sociální i územní polarizaci národních systémů. Tento vývoj není překvapující, neboť odpovídá nezbytnosti zásadních proměn v hodnocení výkonnosti ekonomických subjektů i zvýšenému uplatnění kvalitativních faktorů, jako jsou lidský a sociální kapitál. Jedná se zároveň o reakci na dlouhodobé nivelizační snahy socialistických států, které byly jednou z příčin jejich ekonomických neúspěchů a zprostředkovaně i jejich politického zhroucení. Mimořádná dramaticita transformačních přeměn pochopitelně přitahuje pozornost studia celé řady společenských věd. Jedná se v řadě ohledů o historicky unikátní událost, avšak jednostranné zdůrazňování jedinečnosti obratu společenského vývoje v posttotalitních zemích není oprávněné. Obecnější smysl studia zmíněného obratu přitom nespočívá pouze v hodnocení jeho primární příčiny, kterou byl výsledek soupeření rozdílných společenských systémů polarizovaných ve dvou základních úrovních: tržní – centrálně plánovaná ekonomika na jedné straně a demokratické – totalitní politické uspořádání na straně druhé. Tento výsledek objasňuje, proč k obratu došlo, ale nevysvětluje průběh tohoto obratu, tj. transformaci samotnou. Jsou zde proto další aspekty hodnocení obecnějšího typu, z nichž dva se zdají být zvláště významné. Za prvé se jedná o posouzení stupně integrálnosti transformačních procesů, tj. i o rozlišení míry proměn v rámci jednotlivých subsystémů společnosti. V souladu s představami školy Annales je často zdůrazňována výrazně vyšší proměnlivost politických a ekonomických struktur oproti strukturám sociokulturním. V tomto sledování bude však zdůrazněna v prvé řadě relativně vyšší proměnlivost všech těchto „vnitřních“ struktur společnosti v porovnání s „vnější“, tj. geografickou strukturou, jakožto další a dosud převážně opomíjenou formou uspořádání společnosti. Za druhé se jedná o nezbytnost obecnějšího zařazení transformace posttotalitních zemí do dlouhodobějších vývojových procesů. Zde se bezprostředně nabízí studium souvislosti „specifické“ posttotalitní transformace a „obecné“ transformace postindustriální. Přinejmenším hypoteticky lze předpokládat, že míra v uplatnění nápravných proměn v rámci posttotalitní transformace na jedné straně a obecně orientovaných proměn v rámci transformace postindustriální na straně druhé bude odlišná podle dříve zmíněné různé proměnlivosti jednotlivých společenských struktur. Právě u geografické/regionální organizace je proto možno očekávat vyšší stupeň vývojové kontinuity, a tedy omezenější rozsah i význam specifických nápravných procesů.

Ze zmíněných témat studia obecnějšího typu je v následujícím textu hlavní pozornost věnována právě diferencovanému vývoji vnitřních (ekonomických, sociálních atd.) a vnějších (geografických) struktur společnosti. Přestože se převážně jedná o empiricky založené analýzy transformačního vývoje v České republice, mohou být příslušné výsledky chápány nejen jako zhodnocení součas-

ných změn, ale i jako příspěvek k obecnému poznání vzájemného vztahu, podobností i rozdílností vnitřní a vnější organizace společnosti. Transformaci v České republice je z tohoto hlediska oprávněné považovat za vhodný empirický model vzhledem k dynamice a všestrannému uplatnění změn, i k jejich poměrně úspěšným výsledkům. Potřeba takto orientovaného studia je konečně pocítována i sociology [Wallerstein et al. 1998; Musil 2003]. Na rozdíl od sociální geografie, která je v posledních desetiletích výrazným způsobem „sociologizována“, k žádné „geografizaci“ sociologie totiž nedochází. Přitom témat ležících v průniku zájmu sociologie a geografie je celá řada. Na prvním místě je to jistě problematika osídlení studovaná jak sociální ekologií, tak i geografii obyvatelstva a sídel. Současná česká sociologie se však těmito otázkami zabývá omezeně. Výjimkou, zato výjimkou dlouhodobou a velmi významnou, je ovšem dílo Jiřího Musila [Musil 1967, 1977, 1993 aj.]. Patrně nejvíce pozornosti je však dnes věnováno tematikám blízkým politické geografii, jako jsou regionální rozdíly ve volebních postojích a v politické kultuře [např. Kostecký 1995; Kostecký, Čermák 2004; Vajdová, Stachová 2005] nebo procesy formování lokálních a regionálních elit [Illner 1998, 2001; Kostecký, Vobecká 2005]. Právě pro takto orientovaný výzkum se však nabízí další tematické rozšíření směřující k hodnocení vztahu regionálního socioekonomického vývoje a jeho reflexe v názorech a postojích řídicích subjektů.

V rámci dílčího příspěvku není pochopitelně reálné vypracovat systematické a dostatečně rozvedené geografické hodnocení společenské transformace v České republice. Důraz studia je proto záměrně položen pouze na postižení podstatných a „kvantifikovatelných“ znaků stavu a vývojových tendencí regionální diferenciace. Takové hodnocení je pochopitelně jen dílčí úrovní zkoumání sociální skutečnosti, je však úrovní nezbytnou a v řadě ohledů může být i východiskem pro citlivější analýzy. Ty by měly směřovat mimo jiné i k sledování proměn v zájmové diferenciaci územích komunit, resp. subjektů územního vývoje obecně, a také k formování jejich hodnotících postojů. Vztah reálného a normativního sice je, a vždy bude, diskusní a nejednoznačně řešitelný, nicméně při studiu společnosti jej nelze vyloučit. Dostatečně empiricky podložené poznání sociální a geografické reality je však nejdůležitější pojistkou pro smysluplné hledání jak hodnotících postojů, tak i pro vytváření potřebných mechanismů sladování zájmů různorodých subjektů. V tomto smyslu je snad „pozitivistické“ zaměření tohoto příspěvku dostatečně oprávněné.

Sledování je soustředěno na analýzy stavu a vývoje územní distribuce nejpodstatnějších složek osídlení (obyvatelstvo, pracovní příležitosti) a zejména „celé“ ekonomiky, hodnocené prostřednictvím tzv. ekonomického agregátu. Tento ukazatel je možno hodnotit jako syntetickou charakteristiku stavu nejen ekonomické, nýbrž i sociální úrovně regionů a příslušných územních komunit. Obdobně to platí pro vývojové tendence této úrovně, neboť transformační změny byly a jsou integrálního typu. Proces územní i sociální polarizace je komplexního typu, přičemž s nástupem postindustriálních forem rozvoje se zvyšuje vzájemná souvislost mezi sociální kvalitou a ekonomickou výkonností regionálních komu-

nit. Ekonomický agregát (dále EA) je definován jako součin počtu pracovních příležitostí a průměrných mezd zaměstnanců, takže je poměrně reprezentativní náhradou za obvykle používaný hrubý národní důchod. Konstrukce EA je vynucena omezenou datovou bází naší regionální statistiky, která sleduje HDP pouze do úrovně krajů, přičemž vývojová řada počíná až rokem 1993 (regionální HDP bylo zpětně dopočítáváno [viz Chlad 1998]). Ukazatel EA lze stanovit i pro úroveň okresů a rovněž pro léta dřívějších cenů (bude sledován i k r. 1991 a k r. 1980, byť s vědomím deformované vypovídací schopnosti v případě mzdového hodnocení za socialismu). Výpočet EA je navzdory jeho jednoduchosti spojen s řadou obtíží. Jednak je nutné kombinovat různé statistické zdroje (pracovní příležitosti podle cenů, mzdové úrovně podle každoročních výkazů regionální statistiky) a jednak je nezbytné sekundárně upravit údaje z cenů: např. odpočet nezaměstnaných od uváděných počtů ekonomicky aktivních [viz i Kostelecký 2002], výpočet pracovních příležitostí v návaznosti na bilanci pohybu za prací (zde však dochází k neúplnostem, neboť cca jedna desetina vyjíždky nebyla směrově určena a podchycení zaměstnaných cizinců je zcela nedostatečné). Pracné jsou i přepočty na územně srovnatelné jednotky, neboť vymezení řady okresů se v l. 1980–2001 změnilo (podrobněji k uvedeným problémům datové základny viz [Hampl 2005]).

Klíčovou metodickou zásadou následujících hodnocení je dále rozlišení dvou základních forem geografického rozložení a vývoje ekonomického agregátu, resp. dalších zde sledovaných jevů. Geografická organizace společnosti je primárně podmíněna vzájemným působením kvalitativně různorodých jevů a procesů, a to včetně jevů přírodních nebo polohových poměrů. Hlavním výsledkem tohoto spolupůsobení je diferenciací v územní intenzitě výskytu jevů (počet obyvatel na km² nebo HDP/EA na km²) a ve velikostně-významovém rozrůznění jednotek (měst, regionů apod.) Velikostně-významová hierarchizace socio-geografických jednotek je rozvíjena v souladu s prohlubováním územní dělby práce a s navazujícím uspořádáním vztahů, resp. region integrujících procesů, jako je migrace nebo dojíždka obyvatelstva. Zároveň je ovšem geografická organizace i jednou z forem strukturace sociálních, ekonomických, politických nebo kulturních poměrů. V tomto ohledu se jedná v prvé řadě o diferenciaci v ekonomické a sociální „vyspělosti“ (HDP/EA na obyvatele, vzdělanost obyvatelstva, míra nezaměstnanosti apod.). Studium je v tomto případě orientováno obdobně jako při hodnocení jiných sociálních strukturací – např. podle profesních, věkových nebo vzdělanostních skupin. Rozlišení dvou forem geografického uspořádání společenských jevů je zdánlivě zbytečnou abstraktní konstrukcí, která navíc mechanickým způsobem „rozbíjí“ integritu reálné společnosti. Přesto je dvojí posuzování geografické organizace společnosti užitečné, protože míry diferenciací, resp. nerovnoměrností v distribuci společenských jevů a proměnlivost těchto měř jsou z hlediska vztahu k území (územní intenzity) a z hlediska vztahu k obyvatelstvu (sociální nerovnoměrnosti) významně rozdílné. Pro ilustraci je možno uvést, že „koncentrovaná“ polovina EA je vytvářena v úrovni okresů na cca 15 %

území státu, ale je vázána na cca 38% obyvatelstva České republiky: v prvním případě byly vybírány jednotky s výraznou koncentrací v pořadí podle hodnoty EA/km², v druhém případě podle hodnoty EA/obyvatele. Odlišení charakteristik územní koncentrace a socioekonomické úrovně je vhodné vyjádřit i terminologicky. V prvním případě bude proto používán termín „sociogeografické“, v případě druhém termín „geosociální“ (nerovnoměrnosti, změny atd.).

Diskutované rozlišení sociogeografické a geosociální formy strukturace společnosti nepopírá ovšem jejich sounáležitost, resp. integrální povahu geografické organizace. Nepochybné je i vzájemné ovlivňování obou diferenciací a častá souhlasnost jejich vývojových tendencí – např. v transformačním období dochází k souběžnému růstu územních i (regionálně hodnocených) sociálních nerovnoměrností. Všeobecně je uznávána také spojitost sídelní/regionální hierarchie na jedné straně a úrovně vzdělanosti nebo úrovně diverzifikace ekonomiky na straně druhé. Míry těchto souvislostí jsou však u jednotlivých jevů různé i různé vývojově proměnlivé, a jsou proto dostatečně závažným výzkumným tématem. Je přitom charakteristické, že těmto souvislostem není věnována potřebná pozornost ani v geografické literatuře o transformaci, kde jednoznačně převažují práce o vývoji geosociálních distribucí [viz např. Gorzelak 1996; Carter, Maik 1999; Turnock 2000]. V tomto smyslu je oprávněné hovořit o dominanci studia geografické organizace společenské transformace a zároveň o absenci studia transformace geografické organizace samotné.

2. Celková orientace transformačního vývoje: růst územních i sociálních nerovnoměrností

Výchozí empirická hodnocení jsou zaměřena na integrální postižení současného vývoje a dosaženého stavu regionální socioekonomické diferenciace. Požadavek „integrálnosti“ je snad dostatečně zaručen sledováním komplexní charakteristiky ekonomické i sociální úrovně, event. úspěšnosti územních celků podle ekonomického agregátu (EA). Posuzováním distribuce EA jednak ve vztahu k území a jednak ve vztahu k obyvatelstvu je pak rozlišen vývoj a stav v míře územních a sociálních nerovnoměrností. Základní měřítkovou úrovní diferenciace je okresní úroveň, resp. soubor 70 upravených okresů (velkoměstské okresy byly spojeny se zázemím), a tedy úroveň dostatečně citlivá pro postižení hlavních regionálních rozdílů. Vzhledem k potřebě zachycení obratu ve vývoji je konečně porovnáváno transformační období mezi posledními cenzy (1991–2001) s předchozím socialistickým obdobím (1980–1991). Soubor základních charakteristik o míře územní i sociální koncentrace EA podává tabulka 1.

K jednotlivým cenzo vním rokům je zde udáván podíl na území nebo na obyvatelstvu upravených okresů, na které je vázána nejkoncentrovanější čtvrtina, polovina atd. EA. Ukazatel H je doplňkem podílu pro koncentrovanou polovinu EA, takže vyjadřuje územní rozsah, resp. populační velikost upravených okre-

Tabulka 1. Vývoj územní a sociální koncentrace ekonomického agregátu (EA) v letech 1980–2001

% EA	% území s koncentrací EA			% populací s koncentrací EA		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
25	4,31	4,25	2,47	20,69	19,12	14,09
50	18,69	18,64	14,87	44,11	44,11	37,87
75	47,34	46,86	43,21	70,57	70,55	66,76
100	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Míra nerovnoměrnosti H	81,31	81,36	85,13	55,89	55,89	62,13

Zdroj: Hampl [2005], *Soubor publikací ČSÚ, Praha – výsledky cenů 1980, 1991, 2001 a Zaměstnanci a mzdové prostředky ... (2002), resp. Pracovníci a mzdové fondy (1981, 1992), kde jsou uvedeny průměrné mzdy fyzických osob k r. 1980, 1991, 2001.*

Poznámka: ČR byla vnitřně členěna podle 70 upravených okresů (velkoměstské okresy byly spojeny s příslušnými „venkovskými“ okresy, Ostrava-město s okresy Frýdek-Místek a Karviná). Podíly jednotek byly stanoveny kumulativně v posloupnosti podle míry územní koncentrace (EA/km²) nebo koncentrace sociální (EA/obyv.). Jsou tedy uváděny podíly pro nejkonzentrovanejší čtvrtinu, polovinu atd. EA sledovaných jednotek. Ukazatel H celkově charakterizuje stupeň koncentrace: celostátní podíl území, resp. obyvatelstva, na které je vázána rozptýlená/nekonzentrovaná polovina EA. EA – ekonomický agregát vyjádřený součinem počtu obsazených pracovních příležitostí a průměrných mezd zaměstnanců.

sů, na které je vázána naopak „rozptýlená“ polovina EA – např. k r. 1991 byla „konzentrovaná“ polovina EA vytvořena na 18,64 % a „rozptýlená“ polovina na 81,36 % území celé ČR. Do r. 2001 došlo k výraznému zvýšení územní koncentrace EA, neboť území vůdčích jednotek soustřeďujících polovinu EA se zmenšilo na pouhých 14,87 %. Navzdory jednoduchosti použitých ukazatelů vyplývají z jejich srovnání tři nejpodstatnější charakteristiky stavu a vývoje regionální distribuce EA:

- (1) Úroveň územní (sociogeografické) koncentrace řádově převyšuje úroveň koncentrace sociální (geosociální), a to nejen v případě EA v současné České republice, ale i v případě naprosté většiny společenských jevů ve většině regionů světa – viz např. Dostál, Hampl [2004] nebo Hampl [2005]. Údaje v tabulce 1 jsou tedy pouze dalším potvrzením obecné závislosti úrovně nerovnoměrnosti v distribuci jevů na stupni komplexity systémů [podrobněji viz Hampl 1998]. Nicméně je nutné upozornit na proměnlivost míry převýšení úrovně územních koncentrací nad úrovněmi koncentrací sociálních z hlediska velikostní a typové diferenciací hodnocených systémů.
- (2) Překvapivé není ani zjištění pronikavých rozdílů v dynamice změn v posledním socialistickém období na jedné straně a v období transformačním na

Tabulka 2. Proměny souborů nejvýznamnějších jednotek v l. 1980–2001 (první část)

Pořadí	EA na km ² (ČR = 100)					
	1980		1991		2001	
1.	Praha	759	Praha	758	Praha	1124
2.	Ostrava	409	Ostrava	420	Brno	354
3.	Brno	341	Brno	333	Ostrava	316
4.	Ústí n. Lab.	247	Most	256	Ústí n. Lab.	216
5.	Most	241	Ústí n. Lab.	256	Most	185
6.	Teplice	217	Teplice	215	Teplice	169
7.	Kladno*	169	Jablonec n. Nis.	162	Jablonec n. Nis.	155
8.	Jablonec n. Nis.	164	Zlín	160	Zlín	153
9.	Zlín	154	Kladno*	159	Hradec Králové	148
10.	Hradec Králové	152	Hradec Králové	148	Pardubice*	138
70. (minimum)	Prachatice	25	Prachatice	25	Prachatice	23
Max./Min.	30,4		30,3		48,9	

Zdroj: Hampl [2005], *Soubor publikací ČSÚ, Praha – výsledky cenů 1980, 1991, 2001 a Zaměstnanci a mzdové prostředky ... (2002), resp. Pracovníci a mzdové fondy ... (1981, 1992), kde jsou uvedeny průměrné mzdy fyzických osob k r. 1980, 1991, 2001.*

Poznámka: Jednotky (upravené okresy) označené hvězdičkou nebyly v prvé desítky v některém z hodnocených roků. U charakteristiky EA/obyv. je nutno respektovat mírné omezení jejího vypovídajícího smyslu pro postižení životní úrovně obyvatelstva v důsledku pohybu za prací (jednotky s negativním saldem jsou poněkud podhodnoceny a jednotky se saldem pozitivním naopak nadhodnoceny; z těchto důvodů byly také velkoměstské okresy spojeny se zázemím). Ostatní poznámky viz tabulku 1.

straně druhé. Přesnější určení těchto rozdílů může však být považováno za důležitý poznatek. Stagnace obou hodnocených distribucí EA v l. 1980–1991 byla skutečně neobvyklá a naopak růst nerovnoměrností v územní i sociální distribuci EA v průběhu pouhého desetiletí transformace byl výjimečný.

- (3) Patrně nejzajímavější je zjištění vyšší dynamiky růstu geosociálních nerovnoměrností než nerovnoměrností sociogeografických, resp. územních. V prvním případě došlo v l. 1991–2001 k zvýšení hodnoty ukazatele H o 6,24, v případě druhém o 4,77. Orientace změn byla ovšem shodná, a také jejich výraznost nebyla příliš odlišná. Vysvětlení poněkud vyšší dynamiky růstu geosociál-

Tabulka 2. Proměny souborů nejvýznamnějších jednotek v l. 1980–2001 (dokončení)

Pořadí	EA na obyvatele (ČR = 100)					
	1980		1991		2001	
1.	Most*	125	Most*	130	Praha	180
2.	Praha	122	Ostrava*	120	Mladá Boleslav*	139
3.	Ostrava*	118	Sokolov*	120	České Budějovice*	118
4.	Ústí n. Lab.*	113	Praha	120	Brno	115
5.	Brno	111	Ústí n. Lab.*	114	Hradec Králové	105
6.	Zlín	108	České Budějovice*	110	Zlín	105
7.	Hradec Králové	108	Zlín	110	Plzeň*	105
8.	Sokolov*	108	Brno	107	Jihlava*	105
9.	Pardubice*	106	Česká Lípa*	107	Pardubice*	99
10.	Česká Lípa*	103	Hradec Králové	104	Liberec*	99
70. (minimum)	Opava	68	Vyškov	70	Bruntál	66
Max./Min.		1,8		1,9		2,7

Zdroj a poznámka viz předchozí stranu.

ních nerovnoměrností může být dvojího druhu. Za prvé byla výchozí situace obou typů distribucí EA podstatně odlišná: přílišná nivelizace sociálních poměrů jako důsledek socialistického plánování a zároveň i za socialismu přetrvávající vysoká nerovnoměrnost územní distribuce ekonomiky. Za druhé lze opakovaně zdůrazňovat rozdílnou proměnlivost jednotlivých společenských subsystémů, resp. dílčích strukturací společnosti (viz školu *Annales* a navazující poznámky v úvodní části příspěvku). Je ovšem otázkou, zda transformační změny dokládají spíše vyšší dynamiku růstu (geo)sociálních rozdílů nebo spíše jejich vyšší proměnlivost v porovnání s rozdíly sociogeografickými. Otázkou je pochopitelně i obdobné srovnání z pohledu dlouhodobých tendencí, v jejichž rámci budou transformační procesy představovat jen dílčí vývojovou etapu.

Dílčím doložením vyšší proměnlivosti geosociální diferenciace jsou údaje o změnách souborů 10 jednotek s maximálními hodnotami EA/obyv. a EA/km²

uvedené v tabulce 2. Právě při podrobnějším sledování změn je rozdílná měnlivost geosociální a sociogeografické diferenciace pronikavá. Zatímco v desítkách jednotek s nejvyšší úrovní EA/km² došlo v l. 1980–2001 k výměně pouze v jediném případě (okres Kladno byl nahrazen okresem Pardubice), tak v první desítky určené úrovní EA/obyv. došlo k výměně v šesti případech, tj. u 60 % hodnocených jednotek. Obdobně tomu bylo i v proměnlivosti pořadí jednotek. Uvedené hodnoty individuálních jednotek pro oba ukazatele ovšem bezprostředně objasňují primární důvod vysoké stability sociogeografické diferenciace: alespoň u hierarchicky nejvyšších jednotek jsou rozdíly v územní intenzitě EA výjimečné, a proto i obtížně změnitelné. Proměnlivost výrazně diferencovaných souborů je tudíž nutně omezená. Variační rozpětí charakterizované poměrem maximální a minimální hodnoty v celém souboru 70 upravených okresů dosahovalo u ukazatele EA/km² k r. 1980 i k r. 1991 cca třicetinasobku a k r. 2001 vzrostlo na téměř padesátinasobek. U ukazatele EA/obyv. byl obdobný poměr k r. 1980 pouze 1,8, resp. 1,9 k r. 1991 a k r. 2001 došlo k jeho zvýšení na úroveň 2,7. K r. 2001 byly současně dosaženy u obou ukazatelů nejvyšší hodnoty u 1. jednotky a nejnižší hodnoty u 70. jednotky, což dokládá prohlubování polarizace v rámci souboru sledovaných jednotek „v obou směrech“ (poklesy u posledních jednotek byly však nevýrazné).

3. Geografické podmíněnosti vývoje socioekonomické diferenciace

Stanovení hlavních charakteristik regionální diferenciace sociálních a ekonomických poměrů a orientace jejich změn v transformačním období je pouze první úrovní hodnocení. V dalších krocích je nezbytné analyzovat podmiňující faktory vývoje této diferenciace. Vzhledem k rozlišení dvou základních forem regionální organizace – sociogeografické a geosociální – je vhodné studium podmínek spojit i s hledáním vzájemného ovlivňování obou těchto forem. Nejprve budou sledovány diferencující vlivy (socio)geografických podmínek na změny (geo)sociálních poměrů. To je dominující tematika i v dosavadním regionálně zaměřeném studiu transformačních procesů [viz dříve citované práce Gorzelak 1996; Carter, Maik 1999; Turnock 2000]. V případě transformačního vývoje v České republice je v tomto ohledu možno bezprostředně vycházet z předchozích analýz a z celé řady již publikovaných prací [např. Hampl et al. 1996, 1999, 2001; Hampl 2005], které specifikovaly tři nejpodstatnější geografické faktory podmiňující vývoj a dosažený stav regionální socioekonomické diferenciace: regionální/sídelní hierarchie, makropolitická atraktivita a nevýhodná (zděděná) ekonomická specializace. Na základě kombinovaného zohlednění těchto faktorů lze vypracovat jednoduchou typologii okresů a prostřednictvím agregátních charakteristik (EA/obyv., index vývoje EA v l. 1991–2001 aj.) vyjádřit i ověřit platnost výběru podmiňujících faktorů a navazujících hodnocení. Podstatné údaje shrnuje tabulka 3.

Z porovnání charakteristik dosažené ekonomické, resp. socioekonomické úrovně k r. 2001, a v podstatě i z porovnání charakteristik vývoje EA v l. 1991–

Tabulka 3. Vývoj ekonomiky podle typů územních jednotek (1980–2001)

Typy jednotek (upravené okresy)	Území	Podíl na České republice (%)			EA/obyv. 2001 (ČR = 100)	Vývoj EA 1991–2001 (ČR = 100)
		Ekonomický agregát (EA)	1980	1991	2001	
A. Metropolitní	24,39	53,26	53,74	57,86	121,3	107,7
z toho v areálu:						
Prahy	2,11	16,03	16,01	23,74	180,1	148,3
Pánevních center	8,24	16,78	17,33	13,31	89,3	76,8
Ostatních center	14,04	20,45	20,40	20,81	106,0	102,0
B. Nemetropolitní	75,61	46,74	46,26	42,14	80,6	91,1
z toho v polohové zóně:						
Západní	30,74	15,65	15,36	14,63	86,8	95,2
Střední	31,75	20,60	20,42	18,32	79,3	89,7
Východní	13,12	10,49	10,47	9,19	74,6	87,7
C. Polohové zóny celkem:						
Západní	41,14	38,62	38,53	45,40	123,1	117,8
Střední	40,27	37,19	36,98	34,03	88,0	92,0
Východní	18,59	24,19	24,49	20,57	84,1	84,0

Zdroj: Hampl [2005], *Soubor publikací ČSÚ, Praha – výsledky cenů 1980, 1991, 2001 a Zaměstnanci a mzdové prostředky ... (2002), resp. Pracovníci a mzdové fondy ... (1981, 1992), kde jsou uvedeny průměrné mzdy fyzických osob k r. 1980, 1991, 2001.*

Poznámka: Metropolitní areály byly vymezeny pouze přibližně podle celých okresů (nejpodrobnější jednotky, pro které lze konstruovat EA). Celkem je hodnoceno 12 areálů krajských měst (bez Jihlavy), jejichž vymezení odpovídá upraveným okresům čtyř největších měst (viz poznámky k tabulce 1), pěti jednotlivým okresům (České Budějovice, Hradec Králové, Pardubice, Olomouc a Zlín) a spojeným okresům Karlovy Vary + Sokolov, Ústí n. Lab. + Chomutov, Most a Teplice, Liberec + Jablonec n. Nis. Pánevní areály: ostravský, ústecký a karlovarský. Rozlišení polohové atraktivity krajů je orientováno jen přibližně z hlediska západovýchodního gradientu. Do západní zóny byly zařazeny kraje Praha, Středočeský, Jihočeský, Plzeňský a Karlovarský, do zóny východní kraje Olomoucký, Zlínský a Moravskoslezský. Ostatní poznámky viz tabulku 1.

2001, vyplývá jednoznačné potvrzení klíčového významu tří výše uvedených faktorů. Jejich významové uplatnění bylo však rozdílné. Největší úlohu sehrál faktor regionální/sídelní hierarchie, který postihoval 3 základní úrovně: hierarchicky nejvyšší pražský metropolitní areál představující nejvýraznější pozitivní extrém

z hlediska velikosti, vyspělosti i rozvojové dynamiky – ostatní metropolitní areály – nemetropolitní, relativně venkovské, prostory. Sekundárně významná porucha tohoto typu diferenciace byla důsledkem výjimečně nepříznivého vývoje pánevních metropolitních areálů (podle úrovně EA/obyv. však i tyto jednotky značně převyšovaly průměr nemetropolitních prostorů). Významný a rovněž celostátně působící diferencující vliv měl i faktor makropoložový, i když zjištěné rozdíly mezi posuzovanými třemi pásmy nebyly tak výrazné jako rozdíly mezi třemi hierarchickými úrovněmi. Při celkovém hodnocení polohových pásem se ovšem uplatnila výjimečná „váha“ pražského metropolitního areálu, takže západní, resp. jihozápadní zóna vykazovala podstatně příznivější charakteristiky dynamiky a dosaženého stavu socioekonomické úrovně než zóna střední a východní. Konečně třetí diskutovaný faktor „zděděné nevýhodné specializace“ se projevoval sice významně, ale pouze u omezeného počtu jednotek. V zásadě se jedná o pánevní metropolitní areály, které představovaly z hlediska vývoje nejvýznamnější negativní extrém. Druhým typem regionů s nepříznivou ekonomickou specializací byly venkovské oblasti s výrazným podílem zemědělství, nerozvinutou infrastrukturou a nízkou intenzitou osídlení. U většiny okresů tohoto typu byly však zmíněné nevýhody do značné míry kompenzovány příznivou makropoložou (především jižní a jihozápadní Čechy), takže jejich celkový sociální a ekonomický vývoj byl jen mírně podprůměrný. U malého počtu těchto okresů, jejichž makropoložka byla nevýhodná, však došlo k obdobnému útlumu jako u okresů pánevních (především Bruntálsko, Jesenicko a Šumpersko).

Sledované rozdíly mezi typy okresů umožňují formulovat ještě další důležitý závěr: k nejvýraznější polarizaci vývoje docházelo v rámci souboru metropolitních areálů samotných. Vývojová polarizace typu metropolitní–nemetropolitní okresy byla poněkud nižší a polarizace v rámci souboru nemetropolitních okresů byla značně omezená (zejména při vyloučení extrémního pozitivního případu Mladoboleslavska). Tato skutečnost je o to závažnější, že metropolitní areály představují velikostně nejvýznamnější jednotky. Pozitivní extrém pražského areálu a negativní extrém areálů pánevních je tudíž nejdůležitějším projevem inverzně orientovaných selektivních procesů. Pozitivně orientovaná selekce vedoucí k růstu koncentrace (nerovnoměrností) byla převážně realizována zvyšováním podílu pražského areálu na EA státu (ze 16 % na téměř 24 %), selekce negativní s opačnými důsledky pak třemi pánevními areály (pokles podílu na EA ze 17 % na 13 %). Zjednodušeně lze proto konstatovat, že výsledný koncentrační efekt byl v porovnání s rozsahem pozitivně orientované selekce zhruba poloviční, a to jak z pohledu vývoje územní, resp. sociogeografické, tak i z pohledu sociální, resp. geosociální koncentrace či nerovnoměrnosti. Současné je možno základní podmíněnosti pozitivních selektivních procesů spatřovat v postindustriální orientaci vývoje (rozvoj kvalitativně nejvyšších center), kdežto podmíněnosti negativních selektivních procesů v nutnosti „nápravy“ předchozího vývoje v rámci posttotalitních změn.

V tabulce 3 jsou uvedeny i údaje k r. 1980, takže je možno posuzovat i hlavní rozdíly ve vývoji EA v l. 1980–1991 a v l. 1991–2001. Navzdory územně relativně

podrobnému sledování je závěr hodnocení totožný se závěrem v předchozí části, kdy byly posuzovány změny pouze v celostátní úrovni. Stagnace v 80. letech byla tedy charakteristická jak pro celkové, tak i pro parciální formy sociogeografické i geosociální distribuce ekonomiky. To současně znamená, že diferenciací rozvojového potenciálu územních jednotek nemohla být při „socialistickém způsobu“ fungování společnosti využita, resp. aktivizována. Proti tomu vývoj v transformačním období byl mimořádně dynamický, výrazně selektivní a v souladu s působením geografických faktorů diferencujících rozvojový potenciál regionů. Pro ilustraci výše zdůrazněných vývojových rozdílů je vhodné uvést, že variační rozpětí hodnot indexů změn EA u typů okresů zachycených v tabulce 3 bylo v období 1991–2001 76,8 až 148,3, kdežto v období 1980–1991 pouze 98,1 až 103,3. Vývojový obrat v 90. letech charakterizuje alespoň dílčím způsobem i další skutečnost: pánevní okresy měly v l. 1980–1991 nejvyšší index změny EA, ale v l. 1991–2001 nejnižší.

4. Vývoj regionální hierarchie a kvalitativní proměny procesu územní koncentrace

Jak již bylo opakovaně konstatováno, je geografická organizace společnosti nejen diferencovaným vnějším prostředním ovlivňujícím průběh sociálních a ekonomických změn, ale i relativně autonomní „environmentální“ strukturou společnosti. Tato struktura je obvykle chápána ekonomy jako územní dělba práce, sociology především jako systém osídlení a navazující uspořádání sociálních vztahů, politology jako prostor pro formování územních komunit a jejich reprezentací, ekology pak jako životní prostředí. Všechna tato pojetí jsou oprávněná, ale také neúplná, resp. parciální. Sociogeografické organizace jsou v prvé řadě komplexní územní dělbou společenských funkcí, a to včetně funkcí podmíněných interakcí společnosti a přírodního prostředí. Při utváření této organizace se tedy uplatňují a vzájemně podmiňují procesy ekonomické, sociální, kulturní i ekologické. Páteří této organizace je sídelní a regionální hierarchie, která je výsledkem i podmínkou dělby funkcí, která významově polarizuje a současně integruje územní celky a jejich soustavy. Také tato organizace byla a je v transformačním období proměňována. Dynamika těchto změn byla ovšem podstatně nižší v porovnání s dynamikou změn vlastních/vnitřních struktur společnosti, byla však primárně vyvolána právě vnitřní změnou kvality společenského systému. V tomto smyslu lze také zdůrazňovat podmiňující vliv vnitřních společenských změn – zprostředkovaný geosociální diferenciací – na transformaci vlastní sociogeografické organizace.

Zásadní společenské změny po r. 1989 byly dvojího druhu a odpovídaly kombinovanému působení jak posttotalitní, tak i postindustriální transformace. Prvá byla relativně specifického typu, ale byla nezbytná pro nástup druhé – obecnější a dlouhodobější – transformace postindustriální. Přestože obě transformace byly vzájemně propojeny, takže nelze přesněji oddělovat jejich vliv na

změny sociogeografické organizace, je souhlasná orientace jejich vlivu nepochybná. V obou případech se prosazoval zvýšený důraz na kvalitativní aspekty zhodnocování ekonomiky a sociálních aktivit. Posttotalitní transformace přinesla v první řadě přehodnocení ekonomických výstupů tržním mechanismem, nastupující transformace postindustriální pak sektorové a odvětvové posuny ve významu/potřebnosti společenských aktivit. Důsledkem byla kvalitativní proměna jak procesu územní koncentrace, tak nový – kvalitativně vyšší – rozvoj sídelní a regionální hierarchie. Proces územní koncentrace postupně ztrácí integrální povahu, která byla charakteristická pro industriální stadium (koncentrace všech základních funkcí – obytné, pracovní, obslužné a řídicí), a dochází k jeho vnitřní funkční/kvalitativní strukturaci: relativní stagnace v celkově posuzované distribuci obytných funkcí, zpomalování koncentrace pracovních funkcí a pokračování koncentrace progresivních funkcí, zejména funkcí kvartérních (výrobní služby, řídicí a inovační činnosti). Podstatnější je však významové „přehodnocování“ těchto funkcí, a to v závislosti na jejich progresivitě. V zásadě to znamená, že kvantitativní růst hlavních center, resp. metropolitních areálů je ukončován, ale nastupuje jejich růst kvalitativní díky zvyšujícímu se významu jejich řídicích a inovačních funkcí. Je oprávněné zdůrazňovat obecnou souhlasnost v posloupnosti odvětví/funkcí z hlediska jejich „progresivity“, z hlediska úrovně jejich územní koncentrace i z hlediska zvyšování jejich významnosti a odpovídajícího uplatnění „přehodnocovacích efektů“. Ilustrací těchto posloupností je několik následujících údajů o indexech růstu podílů (1991–2001) a dosažených podílech (2001) pražského metropolitního areálu v relaci k celé ČR: obyvatelstvo – index 98,3, podíl 13,2 %; pracovní příležitosti – index 115,4, podíl 17,1 %; ekonomický agregát – index 148,3, podíl 23,7 % (index relativního růstu průměrných mezd zaměstnanců byl 129,5). Z údajů mimo jiné vyplývá, že mzdové přehodnocení ekonomických aktivit ovlivnilo růst EA podstatně více než zvýšení koncentrace pracovních příležitostí. Přitom je nutné zdůraznit, že samotné mzdové přehodnocování je pouze dílčím komponentem, resp. projevem a důsledkem růstu kvalitativního významu hlavních center. Stejně tak je nutno konstatovat, že koncentrace nejprogresivnějších aktivit do hlavních center převyšuje značně obdobnou koncentrací ekonomiky, ať již charakterizovanou EA nebo HDP – např. k r. 2001 bylo do pražského areálu soustředěno cca 60 % všech pracovních příležitostí ve vybraných odvětvích kvartérního sektoru [Hampl 2005]. Širším empirickým dokladem uváděných pravidelností jsou údaje v tabulce 4, zachycující změny v úrovni územní koncentrace (H) vybraných funkcí v l. 1991–2001 v ČR i vývoj podílů 12 metropolitních areálů na těchto funkcích. Prostřednictvím hodnocení velikosti kategorií těchto areálů v relaci k 1. areálu je rovněž zachycen růst kvalitativní dominance pražského areálu, jakožto hierarchicky nejvyšší jednotky.

Prohlubování rozdílů v územní distribuci jednotlivých funkcí na jedné straně a všeobecné snižování významu i koncentrační orientace změn v rozložení jevů na straně druhé přirozeně vyvolává rozvoj i významový růst „vztahové organizace“. Tento rozvoj vede v první řadě k posilování hierarchické organizace,

**Tabulka 4. Velikostní hierarchie metropolitních areálů a územní koncentrace
vybraných funkcí (1991–2001)**

Kategorie metropolitních areálů (pořadí)	Obyvatelstvo		Pracovní příležitosti		Ekonomický agregát	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
1.	100	100	100	100	100	100
2.–4.	136	137	129	103	130	74
5.–12.	123	125	116	102	106	70
Podíl na ČR (%)						
1.–12. areál	48,1	47,7	51,0	52,0	53,8	57,9
Charakteristika územní koncen- trace (H)	77,05	76,76	79,03	79,48	81,36	85,13

Zdroj: Hampl [2005], *Soubor publikací ČSÚ, Praha – výsledky cenů 1980, 1991, 2001 a Zaměstnanci a mzdové prostředky ... (2002), resp. Pracovníci a mzdové fondy ... (1981, 1992), kde jsou uvedeny průměrné mzdy fyzických osob k r. 1980, 1991, 2001.*

Poznámka: 12 metropolitních areálů bylo rozděleno do tří kategorií podle jejich velikostního pořadí tak, aby ve smyslu předpokladů „pravidla velikostního pořadí“ byly tyto kategorie rovnocenné. Územní diferenciaci ČR byla posuzována podle 70 upravených okresů. Ostatní poznámky viz tabulku 1 a 3.

a to zejména vyšších úrovní této organizace. To se v l. 1991–2001 zřetelně projevilo i u procesů dojíždky za prací a do škol, a tedy procesů z hlediska individuálních obyvatel nejintenzivnějších. Například při posuzování nejsilnějšího směru celkové vyjíždky z 205 obcí s tzv. rozšířenou působností byla zjištěna hierarchická změna ve 33 případech (16 % všech vztahů), přičemž ve 32 případech se jednalo o změnu orientace ve prospěch center hierarchicky vyšších kategorií a pouze v jediném případě o změnu opačnou. Extrémní byl opětovně růst atraktivity Prahy, která byla v r. 1991 prvním cílem vyjíždky pro 47 hodnocených obcí a v r. 2001 již pro 74 těchto obcí (metodika i podrobné výsledky viz [Hampl 2004]). Přestože nejsou dosažitelné informace o vztazích na měřítkově vyšších úrovních (klientela finančních a poradenských institucí apod.), je pravděpodobné, že u těchto procesů byla dynamika a hierarchická orientace rozvoje ještě pronikavější. To vše ilustruje výše charakterizovanou kvalitativní proměnu koncentračního a hierarchizačního vývoje ve smyslu substituce „růstu velikosti“ hlavních center na „růst významu jejich působnosti“.

5. Statistické závislosti mezi vybranými charakteristikami socioekonomické regionální diferenciace

Cílem předchozích hodnocení bylo v první řadě stanovení hlavních tendencí vývoje „celkové“ regionální organizace naší společnosti v transformačním období. Toto hodnocení je vhodné doplnit souborem parciálních analýz založených na jednoduchém statistickém postupu vzájemných závislostí mezi různými charakteristikami stavu i vývoje územní diferenciace. Zpracování těchto analýz vyžaduje ovšem předběžnou diskusi a navazující zdůvodnění použité metodiky. To se týká na prvním místě volby nejjednodušší charakteristiky statistické závislosti, tj. Spearmanova koeficientu korelace pořadí. Obecnou výhodou tohoto koeficientu je jeho vhodnost pro hodnocení i nelineárních závislostí (ty jsou u geografických souborů časté), avšak hlavním důvodem pro jeho užití bylo vyloučení vlivu extrémních případů, a to jak z hlediska velikosti jednotek, tak z hlediska velikosti jejich odchylek od průměru. Celkový stav a vývoj regionální diferenciace byl totiž převážně určen velikostí a dynamikou pražského metropolitního areálu na jedné straně a pánevních areálů na straně druhé. Při zvoleném měření korelací bude tento vliv eliminován, takže výsledky budou určovány především „většinou (relativně nevýznamných) jednotek“. Přednost charakteristice korelace pořadí byla konečně dána i proto, že nebylo možno jiným způsobem než pořadím vyjádřit rozdíly v polohové atraktivitě.

Druhou klíčovou metodickou otázkou je výběr charakteristik územní diferenciace a územních jednotek samotných. V těchto případech jsou pochopitelně možnosti sledování výrazně podmíněny dostupnou datovou základnou. To platí zejména pro druhý případ, kdy je nutno pracovat s územně administrativními celky. Bylo však zvoleno alespoň dvouúrovňové měřítkové sledování (kraje a okresy) a výchozí jednotky byly modifikovány do podoby více organických celků: Praha + Středočeský kraj (středočeská oblast) a dříve uvedené rozšíření okresů velkoměst. Pokud jde o indikátory těchto jednotek, byly vybrány jednak základní charakteristiky z předchozích sledování, jednak některé dostupné a relativně syntetické charakteristiky další. V prvním případě se jedná o ukazatele EA/km², EA/obyv. k r. 1991 i k r. 2001 a dále o vývojový index EA v l. 1991–2001. V druhém případě se jedná pouze o tři indikátory: polohová atraktivita, úroveň vzdělanosti obyvatelstva (k r. 2001, situace k r. 1991 byla však velmi podobná – viz i Kostecký [2002]) a „pravcovost“ v orientaci voličů (volby do Poslanecké sněmovny v r. 2002). U všech tří charakteristik je oprávněné předpokládat jak jejich relativně syntetickou vypovídací schopnost, tak i potenciálně významnou souvislost se socioekonomickou regionální diferenciací. S výjimkou vzdělanostní úrovně mohly být tyto charakteristiky stanoveny jen pro úroveň krajů, resp. oblastí: u polohové atraktivity v úrovni krajů lze s ohledem na výraznou západovýchodní makroregionální zonalizaci dostatečně omezit subjektivitu při stanovování pořadí (v úrovni okresů by obdobné stanovení bylo přinejmenším problematické) a volby byly organizovány podle volebních krajů. Přehled vypočtených koeficientů korelace pořadí pro výše specifikované charakteristiky podá-

Tabulka 5. Koefficienty korelace pořadí mezi vybranými charakteristikami – úroveň krajů a oblastí

Ukazatel	EA/km ²		EA/ obyv.		Vývoj EA 1991–2001	Polohová atraktivita	Úroveň vzdělanosti 2001	Pravicová ori- entace voličů 2002
	1991	2001	1991	2001				
	1	2	3	4	5	6	7	8
1		0,978	0,538	-0,033	-0,200	-0,191	0,187	-0,073
2	0,973		0,455	0,051	-0,081	-0,191	0,270	0,042
3	0,505	0,462		0,385	-0,112	0,231	0,015	0,029
4	-0,055	0,088	0,467		0,811	0,688	0,420	0,776
5	-0,198	-0,038	0,004	0,846		0,697	0,538	0,758
6	-0,198	-0,143	0,464	0,725	0,621		0,147	0,407
7	0,132	0,247	-0,060	0,423	0,670	0,242		0,363
8	-0,137	0,038	0,071	0,786	0,791	0,407	0,401	

Zdroj: Hampl [2005], Statistická ročenka ČR 2002, ČSÚ Praha, soubor publikací z cenzu 2001, ČSÚ, Praha.

Poznámka: 13 oblastí je totožných se soustavou krajů, ale Praha je uvažována spolu se Středočeským krajem jako jediný celek. Spearmanovy korelační koeficienty nad diagonálou se vztahují ke krajům, pod diagonálou k oblastem. Polohová atraktivita byla stanovena podle západo-východní, resp. jihozápadně-severovýchodní zonalizace [převzato z Hampl 2005]; úroveň vzdělanosti obyvatelstva ve věku 15 a více let = trojnásobek podílu vysokoškolsky vzdělaných + podíl obyvatel s úplným středoškolským vzděláním; pravicová orientace voličů (volby do Poslanecké sněmovny v červnu 2002) byla vyjádřena zjednodušeně = trojnásobek podílu hlasů pro ODS + podíl hlasů pro koalici KDU-ČSL a US-DEU – podíl hlasů pro ČSSD – trojnásobek podílu hlasů pro KSČM.

vají tabulky 5 (kraje, oblasti) a 6 (upravené okresy). U tabulky 5 jsou uvedeny i další metodické poznámky včetně vysvětlení konstrukce použitých agregátních ukazatelů.

Vyhodnocení statistických závislostí převážně potvrdilo výsledky předchozího sledování i předpokládané souvislosti mezi transformační úspěšností na jedné straně a „sociální kvalitou“ (vzdělaností) i politickými postoji obyvatelstva na straně druhé. Některá zjištění byla však částečně překvapivá, a to zejména v případě závislostí, resp. nezávislostí vývojové dynamiky a charakteristik výchozí regionální diferenciace. K výsledkům potvrzujícím předchozí závěry patří v první řadě ověření výjimečné souhlasnosti výchozí (1991) a konečné (2001) diferenciace

Tabulka 6. Koeficienty korelace pořadí mezi vybranými charakteristikami – úroveň (upravených) okresů

Ukazatel	EA/km ²		EA/obyv.		Vývoj EA 1991–2001	Úroveň vzdělanos- ti 2001
	1991	2001	1991	2001		
	1	2	3	4		
1		0,977	0,570	0,394	-0,002	0,366
2	0,977		0,550	0,502	0,153	0,462
3	0,570	0,550		0,714	0,013	0,133
4	0,394	0,502	0,714		0,456	0,393
5	-0,002	0,153	0,013	0,456		0,434
6	0,366	0,462	0,133	0,393	0,434	

Zdroj: Hampl [2005], *Statistická ročenka ČR 2002*, ČSÚ Praha, soubor publikací z cenzu 2001, ČSÚ, Praha.

Poznámka viz tabulku 1 a 5.

územních jednotek podle ukazatele EA/km², a to v úrovni krajů i okresů. Opětovně to potvrzuje mimořádnou inercií sociogeografických struktur odpovídající jednak dlouhodobému vlivu fyzickogeografických podmínek, omezené měnlivosti sítě infrastruktury a zejména dosažené extrémní diferenciaci jednotek v územní intenzitě osídlení i ekonomické produkce. Naopak u geosociální charakteristiky (EA/obyv.) byla závislost finálního stavu na stavu výchozím podstatně volnější, byť zřetelně pozitivní. Současně byla míra těchto souvislostí podmíněna územní podrobností a organičností jednotek. Nejvyšší hodnota korelačního koeficientu byla u souboru 70 upravených okresů (0,714), potom u 13 oblastí (0,467) a nejnižší u souboru 14 krajů, kde byla Praha „oddělena“ od svého přirozeného zázemí (0,385). Důvodem uvedeného měřítkového rozdílu je především citlivější zachycení podmiňujícího vlivu regionální/sídelní hierarchie v okresní úrovni, neboť jsou zohledněny i vnitrokrajské polarity hlavních center na jedné straně a relativně venkovských prostorů na straně druhé.

Zajímavé, a snad i překvapivé, jsou hodnoty korelačních koeficientů u vztahů sociogeografických (EA/km²) a geosociálních (EA/obyv.) charakteristik. Zatímco pro r. 1991 vypovídají hodnoty koeficientů o poměrně významné vzájemné pozitivní závislosti na obou zachycených měřítkových úrovních, zůstává tento vztah k r. 2001 zachován jen pro úroveň okresů. I zde se však hodnota koeficientu snížila. Všeobecně je tedy možno konstatovat uvolňování vzájemné závislosti obou typů diferenciace v transformačním období. Příčiny je oprávněně spatřovat jednak v poměrně omezené úrovni mezikrajské diferenciace (ta byla a je v úrovni okresů řádově pronikavější) a jednak v nepostizení váhy individuálních

jednotek. Bylo však již dříve konstatováno, že právě u největších a hierarchicky nejvyšších jednotek byly významové přesuny nejvíce polarizovány. Velikost a růstová dynamika pražského metropolitního areálu, jakožto pozitivního extrému, sice převážila nad velikostí a ztrátovostí areálů pánevních, jakožto extrému negativního, avšak k částečnému potlačení koncentračních efektů došlo. To současně dokazuje, že prostřednictvím transformace docházelo a bude nepochybně i nadále docházet k přesunům v hierarchii regionů a středisek, a to v závislosti na kvalitativních faktorech (vzdělanost, diverzifikace ekonomiky, rozvoj kvarterních aktivit apod.), a dále i na faktorech polohových (viz hodnota korelačního koeficientu pro vztah polohové atraktivity a EA/obyv. u krajů v r. 2001).

Ze souboru diskutovaných hodnocení je možno největší význam přikládat výsledkům měřených statistických závislostí mezi dynamikou vývoje (index EA v l. 1991–2001) a ostatními charakteristikami. Podstatná je skutečnost, že s výjimkou úrovně vzdělanosti a polohové atraktivity nelze konstatovat žádné výraznější podmíněnosti tendencí regionální diferenciaci v transformační úspěšnosti. Vývojová dynamika tedy – alespoň z hlediska většiny jednotek – v zásadě nezávisela na výchozí situaci (1991) ani sociogeografické, ani geosociální diferenciaci! Vysoké pozitivní hodnoty korelačních koeficientů mezi dynamikou a dosaženou socioekonomickou úrovní k r. 2001 i „pravicovou“ orientací voličů je pak oprávněné hodnotit jako doklad podmiňujícího vlivu vývojové úspěšnosti jak na dosažený stav (EA/obyv. v r. 2001), tak na politickou reflexi tohoto stavu.

Výše konstatovaná statistická nezávislost vývojové dynamiky EA na výchozí sociogeografické a zejména geosociální diferenciaci vyžaduje další diskusi. Toto zjištění je totiž v rozporu jak s výsledky v třetí a čtvrté části (diferencovaný vývoj podle typů okresů a prohlubování hierarchie regionálního systému), tak s výsledky statistických hodnocení potvrzujících pozitivní korelace mezi výchozí a finální diferenciací u obou typů geografické organizace (byť u geosociální organizace byl tento vztah volnější). Vysvětlením tohoto rozporu je v případě sociogeografické diferenciaci mimořádně vysoké rozrůznění jednotek z hlediska územní intenzity EA, které i při značných rozdílech ve vývojové dynamice je jen velmi omezeně měnitelné. Obtížnější je však objasnění diskutovaného rozporu u vztahu geosociální diferenciaci a jejího vývoje. Prvotní zdůvodnění je možné spojit s omezenou délkou hodnoceného období. Transformační procesy v podstatě nastartovaly přeměnu výchozí geosociální diferenciaci do kvalitativně nové podoby, ale v rámci prvé dekády mohly tuto přeměnu realizovat jen částečně. To dokládá pozitivní statistická závislost mezi vývojovým indexem a dosaženým stavem v regionální distribuci EA vztaženému k obyvatelstvu. Nicméně k zásadní přeměně v pořadí jednotek okresní úrovně dosud nedošlo (na úrovni oblastí, resp. krajů však již ano, neboť výchozí rozdíly byly poměrně malé). Značný vliv na odlišný rozsah změn v pořadí jednotek podle charakteristiky EA/obyv. a podle indexu vývoje EA měl rovněž proces negativní selekce, především nepříznivý vývoj pánevních okresů a zejména rozdílná proměnlivost pořadí útlumových jednotek z hlediska těchto ukazatelů. Extrémní poruchy u očekávaných závis-

lostí byly způsobeny převážně oblastmi těžkého průmyslu, které dosahovaly nejvyšších hodnot u EA/obyv. v r. 1991 a nejnižších hodnot u vývojového indexu. Přitom jejich pokles v pořadí podle EA/obyv. nebyl tak pronikavý, protože mzdová úroveň a často i přetrvávající pozitivní saldo pohybu za prací jim nadále zaručovaly poměrně příznivé postavení z hlediska EA/obyv. Názorně to ilustruje příklad Ostravska (tři spojené okresy) a Mostecka, které měly nejvyšší hodnoty EA/obyv. v r. 1991: Ostravsko v pořadí podle EA/obyv. kleslo z 2. na 20. místo (podle EA/km² pouze z 2. na 3. místo), ale růstový index zde byl čtvrtý nejnižší v ČR (67. místo); Mostecko kleslo podle EA/obyv. z 1. na 12. místo (podle EA/km² pouze ze 4. na 5. místo), avšak mělo 2. nejnižší vývojový index v ČR (69. místo).

6. Závěry

Ze souboru uskutečněných analýz je možné vyvozovat několik zobecňujících závěrů o povaze a vzájemných souvislostech sociogeografické a geosociální organizace i o specifikách jejich vývoje v transformačním období. Průkaznost těchto závěrů je ovšem dostatečná jen v úrovni agregátních hodnocení. V závislosti na prohlubování citlivosti sledování se jejich platnost výrazně snižuje v důsledku kombinovaného uplatnění různých – a někdy protichůdně působících – podmiňujících faktorů. To pochopitelně odpovídá složitosti společenských i environmentálních struktur a procesů, při jejichž poznávání je potřebné propojovat „celkové“ generalizace se studiem podmíněností individuální variability v jejich rámci. Podle této metodologické zásady byl do značné míry uspořádán i celý příspěvek: od stanovení celkových charakteristik úrovně i změn sociogeografických a geosociálních nerovnoměrností přes typologické rozlišení jednotek a hierarchické uspořádání metropolitních areálů, až po zhodnocení statistických závislostí, které byly nejvíce ovlivněny individuální variabilitou, a proto přinesly i některá překvapivá, resp. problematická zjištění. Diskuse sekundárně významných zvláštností ve vývoji a stavu geografické diferenciace byla ovšem součástí předchozího textu a není předmětem závěrečného shrnutí. Nicméně i podstatná zjištění je potřebné uspořádat z hlediska rozsahu jejich platnosti a významnosti, a tedy podle stupně obecnosti. V rámci závěrečné části jsou proto rozlišeny tři úrovně tohoto druhu.

(1) Obecnou platnost je možno přisuzovat především zjištěné významné rozdílnosti v míře sociogeografických a geosociálních, resp. sociálních nerovnoměrností a odpovídající rozrůzněnosti příslušných jednotek. Podstatně vyšší diferencovanost v rámci sociogeografické organizace odpovídá v první řadě vyšší kvalitativní heterogenitě podmiňujících faktorů (včetně faktorů přírodních a polohových). Uváděné hodnoty u charakteristiky H jsou v tomto smyslu pouze dalším potvrzením této skutečnosti a nemají specifický vztah k transformačnímu období (šířeji byly tyto otázky sledovány v jiných pracech [viz např. Hampl 1998 nebo Dostál, Hampl 2004]). Obecnou platnost je dále nutno přisuzovat i vyšší proměnlivosti geosociální diferenciace než diferenciace sociogeografické. V tomto

případě je obvykle vysvětlení spojováno s vlivem relativně dlouhodobě působících fyzickogeografických a polohových faktorů na formování sociogeografické organizace. Obdobný význam má však i výjimečná rozrůzněnost – a proto obtížná velikostní měnitelnost – sociogeografických jednotek, která je důsledkem nejen výchozích přírodních podmínek, ale především rozvoje pozdějších procesů v rámci národních systémů, podmíněných již společenskými faktory (koncentrační procesy apod.).

(2) Z charakteristik bezprostředně spojených s transformačním vývojem, a tedy se specifickou vývojovou fází individuálního národního systému je možno významově zdůraznit jednak zásadní dynamizaci změn (viz stagnace v 80. letech minulého století) a jednak dominantně selektivní, resp. diferenciaci prohlubující orientaci těchto změn. Platnost těchto charakteristik je tedy již relativně specifická, nikoliv však jedinečná, neboť se týká i mnohých jiných posttotalitních zemí [viz např. Gorzelak 1996; Hampl et al. 1999]. Pokud však nebudou podrobněji sledovány formy a příčiny „selektivně orientované dynamizace vývoje“, lze přisuzovat těmto tendencím ještě širší platnost. V podstatě jde o případ divergenční fáze (regionálního) rozvojového cyklu ve smyslu představ Kuznetse [Kuznets 1955] a zejména Friedmanna [Friedmann 1966]. V případě posttotalitních zemí nedocházelo ovšem k ekonomickému rozletu jako např. u tzv. asijských tygrů, nýbrž k principiální přeměně/přestavbě spojené naopak s dočasným ekonomickým propadem. Dynamizace diferenciacních tendencí byla však podobná. V rámci tohoto příspěvku nemohly být tyto podobnosti empiricky doloženy, a proto lze jen odkazovat na jiné práce [Dostál, Hampl 2004; Hampl 2005 aj.]. Smysl má však i stručná zmínka o těchto podobnostech, neboť přinejmenším navozuje další výzkumné téma a potřebu zařazení transformačních procesů do širších vývojových posloupností včetně diskuse předpokladů nástupu konvergenční fáze v perspektivním období.

(3) Obecnější platnost je možno přisuzovat i výběru hlavních faktorů podmiňujících geografickou diferenciaci transformačních tendencí: regionální/sídlní hierarchie, polohová atraktivita a „zdeděná“ ekonomická specializace. Nicméně významové váhy těchto faktorů a především jejich kombinované spolupůsobení jsou již specifické a představují primární zdroj individuální vývojové variability územních jednotek. V případě České republiky byla charakteristická částečně protichůdná působnost hierarchického faktoru a faktoru (nepříznivého) dědictví ekonomické specializace, což vedlo k výrazné polarizaci ve vývoji největších jednotek a k značnému rozsahu nejen pozitivních, nýbrž i negativních selektivních tendencí. Proti obvyklému modelu vývoje prostorové diferenciacie v divergenčních etapách, kdy je růst výrazně koncentrován, ale úbytky jsou poměrně rovnoměrně rozloženy mezi většinu (periferních) jednotek, byly v České republice zřetelně koncentrovány i úbytky. Vývojová polarizace se proto prosazovala zejména v rámci omezeného souboru vůdčích jednotek, kdežto v rámci rozsáhlého souboru jednotek periferních byla méně významná. To vše se promítlo do „narušení“ závislosti mezi hierarchickou pozicí a dynamikou změn územních jednotek, a to

zejména v případě hodnocení korelací podle pouhého pořadí jednotek: viz zjištěná nezávislost vývojové dynamiky na územní intenzitě ekonomiky (EA/km²), a tedy na „kvantitativním“ vyjádření hierarchizace; určitá závislost se naopak potvrdila v případě vztahu k úrovni vzdělanosti, kterou lze považovat alespoň zprostředkovaně za indikátor „kvalitativní“ formy hierarchizace.

MARTIN HAMPL je profesorem sociální geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se zejména teorií geografie, sociogeografickou regionalizací, geografii osídlení a regionálním rozvojem. K této tematice publikoval řadu monografií, v posledních letech Reality, Society and Geographical / Environmental Organization (2000), Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie (2001, s kolektivem), Geografická organizace společnosti v České republice (2005). V současnosti přednáší Teorii sociální geografie a Sociogeografické regionální systémy. Je zakládajícím členem Učené společnosti ČR a členem Academia Europaea.

Literatura

- Carter, F. W., W. Maik (eds.). 1999. *Shock-Shift in an Enlarged Europe. The Geography of Socio-Economic Change in East-Central Europe after 1989*. Aldershot: Ashgate.
- Dostál, P., M. Hampl. 2004. „Geography of post-communist transformation and general cycle of regional development: experiences of the Czech Republic in a global context.“ *European Spatial Research and Policy* 11 (1): 7–29.
- Friedmann, J. 1966. *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Gorzela, G. 1996. *The Regional Dimension of Transformation in Central Europe*. Regional Policy and Development Series 10. London: Regional Studies Association and Jessica Kingsley Publishers.
- Hampl, M. 1998. *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Hampl, M. 2004. „Současný vývoj geografické organizace a změny v dojížděcí za prací a do škol.“ *Geografie. Sborník České geografické společnosti* 109 (3): 205–222.
- Hampl, M. 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Hampl, M. et al. 1996. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Hampl, M. et al. 1999. *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Prague: Faculty of Sciences, Charles University.
- Hampl, M. et al. 2001. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Chlad, M. 1998. „Regionalizace hrubého domácího produktu v České republice.“ *Statistika* 35 (6): 257–269.
- Illner, M. 1998. „Local Democratization in the Czech Republic After 1989.“ Pp. 51–82 in D. Rueschemeyer, M. Rueschemeyer, B. Wittrock (eds.). *Participation and Democracy. East and West Comparison and Interpretations*. New York: M. E. Sharpe.

- Illner, M. 2001. „Formování lokálních mocenských elit se zvláštním zřetelem na úlohu starostů měst.“ Pp. 251–274 in M. Hampl et al. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Kostecký, T. 1995. *Rozdíly v chování regionálních populací a jejich příčiny*. Working Papers SOÚ AV ČR 95: 5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2002. „Vývoj české společnosti v devadesátých letech 20. století v regionálním pohledu.“ Pp. 11–33 in T. Kostecký, J. Stachová, D. Čermák. *Region a politika*. Sociologické texty / SP 02:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T., D. Čermák. 2004. „Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (4): 469–487.
- Kostecký, T., J. Vobecká (eds.). 2005. *Regionální elity 2004*. Sociologické studie / Sociological Studies 05:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kuznets, S. 1955. „Economic growth and income inequality.“ *The American Economic Review* 45 (1): 1–28.
- Musil, J. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.
- Musil, J. 1977. *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha: Svoboda.
- Musil, J. 1993. „Changing Urban Systems in Post-communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction.“ *Urban Studies* 30 (6): 899–905.
- Musil, J. 2003. „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a v Evropě 1950–2000.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39 (2): 137–167.
- Turnock, D. (ed.). 2000. „Human Resources in Eastern Europe.“ *Geo-Journal* 50 (2–3): 75–90.
- Vajdová Z., J. Stachová. 2005. „Politická kultura české populace v regionálním rozměru.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 41 (5): 881–901.
- Wallerstein, I. et al. 1998. *Kam směřují sociální vědy. Zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalizaci sociálních věd*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kraje v České republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád?*

TOMÁŠ KOSTELECKÝ, VĚRA PATOČKOVÁ, JANA VOBECKÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Regions in the Czech Republic – Are There Connections between Economic Development, Social Capital, and Government Performance?

Abstract: The article explores the connections between the performance of the Czech regional governments, the economic development of the regions, and the level of social capital in the regions. Analyses suggest that there is no relationship between regional government performance and the economic performance of the regions, and no relationship between regional government performance and the level of social capital in the regions. Government performance does not appear to be dependent on either of these two factors. Some positive statistical relationships do exist between the level of social capital and the economic performance of the regions. This relationship is stronger when the dynamics of the changes are evaluated – economic growth in the period between 1995 and 2004 was significantly higher in regions with a higher level of social capital. Analyses also revealed the strong effect of another factor – the level of human capital as measured by the education of the population – on all the other observed parameters of the regions. The regions with more educated inhabitants recorded more rapid economic growth, a higher level of social capital, and better performing governments.

Keywords: regional disparities, social capital, government performance, economic development, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 5: 911–943

Úvod

Život lidí je a vždycky byl významně ovlivňován podmínkami v místě, kde žijí. První, čeho si pozorovatel zajímající se o teritoriální rozdíly obvykle všimne, jsou do očí bijící rozdíly v podmínkách života mezi jednotlivými zeměmi [Smith

* Výzkum byl proveden v rámci projektu „Vliv politické kultury, sociálně-ekonomických a institucionálních faktorů na rozdíly ve fungování českých regionů“, který byl finančně podpořen Grantovou agenturou České republiky (grant č. 403/04/1300).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: RNDr. Tomáš Kostecký, CSc., Mgr. Věra Patočková, M. A., Mgr. Jana Vobecká, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: tomas.kostecky@soc.cas.cz, vera.patockova@soc.cas.cz, jana.vobecka@soc.cas.cz.

1776; World Development Indicators 2007] nebo mezi různými částmi globalizovaného světa [Wallerstein 1980; Daněk 2000; Jehlička et al. 2000]. Daleko méně zřejmá je skutečnost, že podstatné rozdíly je možné nalézt i mezi regiony v rámci jediného státu. Na regionální rozdíly, jejich příčiny, důsledky a očekávaný vývoj existuje celá řada vzájemně odlišných pohledů. Po dlouhou dobu se mělo za to, že regionální rozdíly v rámci jediného státu s fungující tržní ekonomikou budou postupně smazávány.¹ Klasická ekonomická teorie předpokládala postupnou konvergenci v úrovni regionálního rozvoje v rámci jediné země [Barro, Sala-i-Martin 1991]. Podobně i proces modernizace (zvláště industrializace a urbanizace jako jeho nedílné součásti) měl vést ke smazávání tradičních kulturních a sociálních rozdílů mezi regiony uvnitř jednoho státu. I vývoj institucí v posledních desetiletích vykazoval zjevné konvergenční tendence. Zhroucení komunistického systému a rozpad bipolárního světa ukončil po desetiletí trvající ideologický důvod k odlišné regionální politice i odlišnému vývoji regionů na obou stranách bývalé železné opony. Příмым důsledkem prohlubující se integrace evropského kontinentu byla nejen rostoucí míra unifikace legislativních norem, ale i institucí a organizačních struktur v členských zemích Evropské unie [Arday, Gower 2002]. Ve snaze přiblížit se Evropské unii a zvýšit šanci na budoucí vstup do této organizace přibližovaly postupně své zákony a instituce evropským normám i země střední a východní Evropy [Gorzela et al. 2001; Baldersheim et al. 2003; Kostelecký 2005; Illner 2006; Illner, Vajdová 2006].

Přes všechny teoretické předpoklady i řadu empiricky pozorovatelných tendencí k homogenizaci regionů se však ukázalo, že regionální rozdíly, jakkoliv vzniklé, mají stále neobyčejně silnou tendenci přetrvávat v čase. K obdobným závěrům dospěli vědci nejrozumnějších oborů při studiu vývoje regionálních disparit v mnoha zemích, ať už šlo o studium regionální ekonomiky [Langton, Morris 1986; Leonardi 1993] nebo studium sociálně-ekonomického vývoje [Koreleski 2005; Campo et al. 2006]. Významné rozdíly mezi regiony se ovšem netýkají jen sociálních nebo ekonomických struktur. Řada výzkumů zabývajících politickým chováním, politickou kulturou nebo sociálním kapitálem [Johnson et al. 1988; Brustein 1988; Taylor 1985; Krivý et al. 1996; Tworzecki 1996; Beugelsdijk, Schaik 2005; Zarycki 2000, 2007] potvrdila existenci významných rozdílů mezi regiony i v těchto oblastech. Konečně je v literatuře možno najít bezpočet dokladů o tom, že v rámci jediného státu mohou existovat i podstatné meziregionální rozdíly ve výkonu institucí [Leonardi, Nanetti 1990; Barrileaux et al. 1992; Putnam et al. 1993; Rice, Sumberg 1997; Cusack 1999; Martinusen 2004].

Ačkoliv je Česká republika zemí relativně malou, prostorově dobře integrovanou a národnostně v podstatě homogenní, studium nejrozumnějších aspektů meziregionálních rozdílů ukázalo, že podstatné rozdíly mezi regiony existují

¹ Ve specifickém případě postkomunistických zemí toto tvrzení zcela neplatí, neboť během přechodu od plánovaného hospodářství k tržnímu bylo možno očekávat vzrůst regionálních nerovností způsobených regionálně odlišným průběhem transformace případně znovuoobjevením regionálních nerovností z období před obdobím komunismu, které byly plánovaným hospodářstvím potlačeny.

v současné době i v naší zemi. Podobně jako v jiných zemích byly identifikovány významné regionální rozdíly jak v oblasti ekonomického rozvoje [Pavlínek 1997; Blažek, Csank 2007; Hampl 2007], tak u sociálně-ekonomických charakteristik regionů [Kostecký 1995, 2002; Tomeš, Hampl 1999; Blažek 1999], politického chování [Kostecký 1993, 2001], politické kultury [Vajdová, Kostecký 1997], rozvoje občanské společnosti [Stachová 2005], sociálního kapitálu [Čermák et al. 2007] nebo výkonu regionálních institucí [Illner et al. 2007]. Zdá se, že existuje poměrně velké množství literatury, která se zaměřuje na zkoumání jednotlivých aspektů regionálních nerovností a jejich současný vývoj v České republice. Práce, které by se snažily hledat vzájemné souvislosti a vztahy, pokud jde o regionální nerovnosti v různých sledovaných oblastech (ekonomika, sociální struktura, politické chování, výkon institucí...), se však v české vědecké literatuře prakticky nevyskytují.² Pokusíme se existující mezeru zaplnit a podívat se na rozdíly mezi regiony v České republice poněkud obecnějším způsobem, než je obvyklé. Jako „regiony“ budeme chápat kraje v současném vymezení, protože jsou jedinou územní jednotkou mezi obcemi a státem, která má vlastní politické instituce, což nám umožní jejich výkon zařadit mezi sledované proměnné. Primárním cílem naší práce bude zjistit, jestli spolu meziregionální rozdíly v různých sledovaných oblastech vzájemně souvisí, eventuálně které spolu souvisí a jak těsně. Budeme si klást otázky typu: Dá se předpokládat, že kraje, které vykazují lepší ekonomickou výkonnost, budou mít zároveň lépe fungující krajské vlády?³ Korelují regionální rozdíly v ekonomické úrovni s regionálními rozdíly v úrovni sociálního kapitálu? Souvisí sociální kapitál v kraji s výkonem krajské vlády? Doufáme, že odhacení (ale i neodhacení) takových souvislostí na úrovni současných krajů v České republice může přispět k teoretické debatě o tom, jakými mechanismy regionální rozdíly vznikají, udržují se a (případně) zanikají, stejně tak jako k diskusím o vzájemných vztazích mezi fungováním regionálních vlád, ekonomiky a sociálním kapitálem v regionech a mechanismech jejich vzájemného ovlivňování.

Ekonomický rozvoj, sociální kapitál, výkon vlád a jejich vzájemné souvislosti – teoretická diskuse

Zkoumat, jak spolu vzájemně souvisí různé aspekty vývoje nějakého území, není nijak originální myšlenka. Ve skutečnosti jde o variaci na velmi staré téma společenských věd,⁴ které je přes své stáří stále aktuální. Již Adam Smith [1776] se

² Práce Kosteckého [Kostecký 1995] se sice zabývala chováním obyvatel okresů a jejich podmíněnostmi ekonomickými a sociálními rozdíly mezi okresy na počátku 90. let, byla však primárně zaměřená na zkoumání různých aspektů chování obyvatel – ekonomických, sociálních a politických – a vztahy mezi nimi.

³ Termín „krajské vlády“ v tomto článku chápeme jako ekvivalent anglického termínu „regional governments“, který označuje volené i nevolené orgány na regionální úrovni.

⁴ V tomto textu se úmyslně nebudeme zabývat vztahem mezi geografickými podmínkami a společenským rozvojem, který je velkým tématem geografie, tradičně stojícím na pomezí

snažil ve své práci odhalit příčiny toho, proč jsou některé národy bohatší než jiné, přičemž dospěl k názoru, že bohatství není předurčeno odlišnostmi ve vnějších podmínkách. Karel Marx [1867] se pokoušel vysvětlit společenské rozdíly mezi zeměmi jako odraz rozdílů ve způsobu organizace a fungování ekonomiky. Max Weber [1904–1905] naopak viděl kulturní a náboženské odlišnosti mezi různými společnostmi jako prvotní příčinu jejich odlišného ekonomického vývoje. Lipset [1960] a Dahl [1989] každý jiným způsobem dospěli k tvrzení, že formy vlády jsou v různých zemích primárně ovlivněny stupněm jejich socio-ekonomického rozvoje. Tocqueville [1835] nebo Almond a Verba [Almond, Verba 1963] naopak vysvětlovali rozdíly ve fungování institucí socio-kulturními odlišnostmi. Granato, Inglehart a Leblang [Granato, Inglehart, Leblang 1996] testovali vliv kulturních odlišností na ekonomický vývoj zemí a dospěli k závěru, že rozdíly v kulturních hodnotách ekonomiku významně ovlivňují. Podobně i Harisson a Huntington [2000] zdůrazňují význam kulturních rozdílů mezi zeměmi na jejich ekonomickou výkonnost.

Již na krátkém výčtu známých prací, zabývajících se souvislostmi mezi různými aspekty vývoje společností, je možné si uvědomit tři různé věci. Předně je zřejmé, že ačkoliv je výčet studovaných konkrétních témat velmi dlouhý, je možné je přiřadit k několika málo obecným kategoriím, jako jsou ekonomický rozvoj, sociální a kulturní vývoj, struktura a výkon institucí. Druhým rysem zmíněných prací je to, že analýza souvislostí mezi jednotlivými oblastmi vývoje společnosti má prakticky vždycky podobu hledání kauzálních vztahů, při nichž je vývoj v některé oblasti považován za závisle proměnnou a vývoj v jiné oblasti za nezávisle proměnnou. Typické je ovšem, že nepanuje shoda na směru kauzality. Jinými slovy: jednotliví autoři se liší v tom, co považují za příčiny rozdílů a co považují za jejich následek. Konečně si lze povšimnout, že z hlediska teritoriálního jsou jednotkou sledování nejčastěji celé státy a pozornost výzkumníků je zpravidla zaměřena na zkoumání rozdílů mezi nimi.

Vzhledem k zaměření našeho vlastního výzkumu na rozdíly mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád v současné České republice bude lépe, když se v další části tohoto oddílu omezíme jen na diskusi prací zaměřených na studium různých aspektů nerovností mezi regiony⁵

společenských a přírodních věd [Hampl 1971]. Upozorňujeme jenom, že i v rámci geografické teorie existuje celá škála různých názorů na to, jak významný vliv má na společnost vnější prostředí. Příkladem odlišných přístupů může být například geografický determinismus vycházející ve své čisté formě [např. Ratzel 1897] z představy, že ekonomický, sociální a kulturní rozvoj společnosti je předurčen nezměnitelnými a lidskou společností neovlivnitelnými geografickými faktory, jako jsou například podnebí, vzdálenost od moře, úrodnost půdy nebo nerovnoměrné rozmístění nalezišť nerostných surovin a zdrojů energie. Na druhou stranu existuje řada geografů, kteří zdůrazňují význam „endogenních vlivů“ spočívajících například v mobilizaci regionálně specifických aktérů a jejich síti pro rozvoj regionů [pro podrobnou diskusi těchto přístupů viz Blažek, Uhlíř 2002].

⁵ Kromě prací zaměřených na regionální úroveň existuje i omezené množství literatury zabývajících se vztahy mezi sociálním kapitálem, ekonomickým rozvojem a výkonem vlád

a jejich vzájemných souvislostí. Toto rozhodnutí má nejenom praktickou výhodu v tom, že radikálně zúží okruh sledované literatury, ale umožní nám pominout jednu z možných příčin teritoriálních rozdílů v úrovni ekonomického rozvoje, sociálního kapitálu i fungování vlád, totiž odlišnosti v samotné struktuře institucí [Ostrom 1990]. Zatímco na úrovni jednotlivých států mohou být odlišnosti ve struktuře institucí velmi významné, což je může činit klíčovým faktorem vysvětlujícím všechny další nalezené rozdíly,⁶ institucionální design regionálních vlád⁷ je zpravidla z větší části předepsán zákony dané země, což jej do značné míry unifikuje a z hlediska analýzy vzájemných souvislostí mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem regionálních vlád tak dělá z další potenciálně významné nezávisle proměnné proměnnou „kontrolovanou“.

Ačkoliv mají práce zabývající se vlivem různých „neekonomických faktorů“ na regionální rozvoj relativně dlouhou tradici [Myrdal 1957; Granovetter 1973], skutečný boom zájmu o ně nastal až po publikaci slavné knihy *Making Democracy Work* [Putnam et al. 1993], ve které byly shrnuty výsledky dlouholetých výzkumů fungování regionálních vlád v Itálii. Autoři sami uvádějí [op. cit.: 15], že jejich primárním cílem bylo zkoumat původ efektivní vlády. Vytvořili proto agregátní index výkonu vlády,⁸ který jim v jejich úvahách sloužil jako závisle proměnná, jejíž regionální variabilitu se snažili vysvětlit. Nezávisle proměnných použili celou řadu: populační velikost regionu, ideologickou polarizaci a fragmentaci stranického systému v regionech, míru konsenzu voličů i regionálních elit ohledně klíčových sociálních a ekonomických otázek, rozdíly v počtu ekonomických konfliktů, teritoriální ekonomické a demografické disparity uvnitř

na lokální úrovni nebo na úrovni jediného regionu [např. Cusack 1999; Kaufman, Tepper 1999; Martinussen 2004; Coffé, Geys 2005; Myant, Smith 2006]. Vzhledem k problémům se získáváním dat na lokální úrovni je však v těchto studiích odlišně operacionalizována většina sledovaných proměnných, což zmenšuje jejich srovnatelnost se studiemi zabývajícími se regiony.

⁶ Srovnej například vliv odlišného institucionálního uspořádání na extrémně odlišný vývoj původně ekonomicky a kulturně relativně homogenních států, jako jsou KLDŘ a Jižní Korea, nebo byly Spolková republika Německo a Německá demokratická republika.

⁷ Na tomto místě je třeba upozornit na skutečnost, že samotné regiony, které jsou spravovány regionálními vládami, mají v různých zemích podobu různě velkých územních jednotek. Škála velikostí regionů je velmi široká: za regionální vlády jsou považovány vlády jednotlivých států USA nebo Indie s miliony až desítky milionů obyvatel, krajů v České republice s počtem obyvatel v rozmezí statisíců až jednoho milionu, stejně jako třeba regionů v Dánsku, jejichž populační velikost se pohybuje mezi desítkami a stovkami tisíc obyvatel. Velikost regionů samozřejmě může ovlivňovat i kompetence a strukturu regionálních vlád.

⁸ Index výkonu vlády byl agregátem dvanácti ukazatelů výkonu zahrnujících stabilitu regionálních vlád, včasnost přijímání regionálních rozpočtů, rozvinutost statistických a informačních služeb, kvalitu reformní legislativy, inovativnost legislativy, rozšíření center pro předškolní děti, využití moderních instrumentů průmyslové politiky, investic do zemědělství, investic do zdravotnictví, investic do bydlení a experimentálně měřené úrovně komunikace regionální vlády s občany.

zkoumaných regionů, sociální stabilitu regionů, míru vzdělanosti obyvatel zkoumaných regionů, míru urbanizace, personální stabilitu v institucích regionálních vlád, politickou sílu Italské komunistické strany v regionech, míru socio-ekonomické modernity⁹ regionů a míru občanskosti¹⁰ v regionech. Jenom poslední tři jmenované nezávisle proměnné se ukázaly jako pozitivně korelované s indexem výkonu vlád, přičemž jen u dvou posledních byla korelace silná a její interpretace jasná.¹¹ Výkon italských regionálních vlád byl tím vyšší, čím byl region ekonomicky modernější, a čím větší míru občanskosti vykazoval. Nejzajímavější bylo ovšem tvrzení autorů, že míra občanskosti italských regionů není jenom jedním z „vedlejších efektů“ jejich ekonomického rozvoje, ale že je vztah kauzality mezi těmito dvěma proměnnými opačný.¹² Důležité bylo rovněž to, že Putnam při své snaze zkoumat příčiny rozdílů v míře občanskosti italských regionů spojil, s odkazem na Coleman [Coleman 1988] koncept občanskosti s konceptem „sociálního kapitálu“, který definoval jako „rysy sociální organizace jako důvěra, normy a sítě, které mohou zlepšit efektivitu fungování společnosti usnadňováním koordinovaných akcí“ [Putnam et al. 1993: 167]. Hypotézy generované analýzou italských dat následně Putnam testoval na datech z USA. Výsledky [Putnam 1995, 2000] se zdály potvrzovat jeho klíčovou tezi o mimořádném významu sociálního kapitálu jako faktoru ovlivňujícího jak ekonomický rozvoj, tak výkon vlád.

Putnamova práce měla obrovský ohlas. Kritické ohlasy byly několika různých typů. Někteří vědci kritizovali samotné závěry vyvozené ze shromážděných dat a nabízeli alternativní interpretace pro nalezené statistické souvislosti, případně vznášeli pochybnosti o tom, zda Putnamem proklamovaný směr kauzální souvislosti mezi sociálním kapitálem, ekonomickým rozvojem a výkonem

⁹ Míra ekonomické modernity byla agregátem založeným na následujících ukazatelích: příjem na obyvatele, regionální HDP, podíl zaměstnaných v zemědělství, podíl zaměstnaných v průmyslu, podíl zemědělské produkce na přidané hodnotě a podíl průmyslové produkce na celkové přidané hodnotě.

¹⁰ Index občanskosti byl agregátem čtyř ukazatelů: pozitivně koreloval s počtem sportovních a kulturních asociací v přepočtu na obyvatele, s účastí v referendech a čteností novin, negativně koreloval s využitím preferenčních hlasů, které autoři považovali v italských podmínkách za indikátor rozšíření klientelismu.

¹¹ Autoři připouštějí, že s rostoucí silou a větším zastoupením politiků Komunistické strany Itálie v regionální vládě roste její výkon, tuto skutečnost však nijak podrobněji nevysvětlují s odůvodněním, že všechny případy participace komunistů na moci byly zaznamenány v regionech s největší mírou občanskosti. Není tedy jasné, zda přítomnost komunistů v regionální vládě sama o sobě zvyšovala její výkon, nebo naopak větší občanskost regionů vedla k většímu zastoupení komunistů v regionální vládě [Putnam et al. 1993: 119].

¹² Vzhledem k tomu, že autoři měli k dispozici relativně dlouhou časovou řadu indikátorů, které měřily jak ekonomickou výkonnost, tak úroveň sociálního kapitálu a výkon regionálních vlád, mohli testovat sílu vztahu mezi například ekonomickým rozvojem v na počátku 20. století a úrovní občanskosti v 70. letech a zároveň úrovní občanskosti na počátku 20. století a ekonomickým rozvojem v 70. letech, nebo úrovní občanskosti v 70. letech a výkonem vlád v 80. letech atd. Tento přístup měl tu podstatnou výhodu, že bylo možno odlišit potenciální příčinu od potencionálního následku – příčina totiž musí vždy časově předcházet následku.

vlád odpovídá realitě. Portes a Landolt [Portes, Landolt 2000] kupříkladu tvrdili, že všechny nalezené rozdíly mezi italským severem a jihem jsou ve skutečnosti odrazem odlišné míry integrace italského jihu se zbytkem dnešní Itálie. Tarrow [1996] kritizoval Putnama za ignorování role, jakou hrály při potlačování svobodného sdružování a důvěry na italském jihu samotné tamní vlády, a zpochybňoval tak směr kauzality od sociálního kapitálu směrem k výkonu vlád. Podobně i Portes [2000] považoval sociální kapitál a výkon vlád za vzájemně propojené a obě shodně podmíněné úrovně materiální prosperity a strukturou institucí. Rozdíly ve fungování institucí považovali za klíčovou příčinu všech ostatních zjištěných regionálních nerovností i Paxton [2006] a McLaren a Baird [McLaren, Baird 2006]. Putzel [1997] připomněl, že v italských regionech, jimž Putnam prisuzoval vysokou úroveň sociálního kapitálu, se na jeho produkci podílely i další organizace a instituce než jenom ty, kterými se ve svých analýzách zabýval Putnam. Boix a Posner [Boix, Posner 1998] měli za to, že při zkoumání vztahů mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem vlád nemá smysl hledat „příčinu“ a „následek“. Sledované kategorie jsou podle nich vzájemně rovnocenné a jejich vztahy mají charakter „sociálního ekvilibria“, v němž se jednotlivé prvky vzájemně ovlivňují formou pozitivních či negativních zpětných vazeb. V různých regionech se ustálí různá ekvilibria – úspěšné regiony jsou typické zároveň vysokou úrovní sociálního kapitálu, vysokou ekonomickou úrovní i vysokým výkonem vlád, zatímco neúspěšným regionům je vlastní kombinace špatného výkonu vlády, nízké ekonomické úrovně i nízké hodnoty sociálního kapitálu. Jakmile se jednou ekvilibrium ustaví, je obtížné přejít z jednoho stavu do jiného, neboť proti dlouhodobé změně jednoho z prvků ekvilibria působí vzájemné vazby na ostatní prvky ekvilibria.¹³ Boix a Posner nicméně připouští, že nejdůležitější ze tří prvků ekvilibria je sociální kapitál, nikoliv ovšem proto, že by byl z kauzálního pohledu příčinou vývoje v ostatních oblastech, ale proto, že ho lze nejméně snadno změnit. Základní příčinu toho, proč je v některých regionech nižší úroveň sociálního kapitálu než v jiných, však spatřovali v hloubce sociálních nerovností, které brání svobodné kooperaci a důvěře coby nezbytným předpokladům úspěšného budování sociálního kapitálu.

Jiní Putnamovi oponenti nepolemizovali s jeho interpretacemi, ale zaměřili se na kritiku konceptů, které používal a jejich vhodnost při studiu tématu, kterým se zabýval. Edwards a Foley [Edwards, Foley 1998] kritizovali automatický

¹³ Jestliže kupříkladu v úspěšném regionu dojde z nějakých vnějších příčin k ekonomickým problémům, vysoká úroveň sociálního kapitálu a dobrý výkon vlády pomůže ke zlepšení ekonomické situace. Podobně úspěšný region s vysokou úrovní sociálního kapitálu a dobrou ekonomickou situací snáze „přečká“ i špatný výkon vlády (a pravděpodobně po čase dojde ke zlepšení výkonu vlády nebo její výměně za vládu s lepším výkonem). V neúspěšném regionu naopak nemusí pomoci ke zlepšení ekonomické situace ani investice z vnějších zdrojů, neboť díky špatnému výkonu vlády a nízké úrovni sociálního kapitálu nebudou mít očekávané účinky na ekonomickou situaci. Podobně nastoupí-li do úřadu výkonnější vláda, nemusí se jí podařit zlepšit ani ekonomickou situaci, ani zvýšit úroveň sociálního kapitálu a její výkon naopak může postupně klesnout na „standardně nízkou“ úroveň.

předpoklad, že sociální kapitál je něco, co přispívá k ekonomickému rozvoji. Připomínali názor ekonoma Mancura Olsona [Olson 1982], který považoval jeden z Putnamem používaných indikátorů sociálního kapitálu – hustotu sítí dobrovolných sdružení – za překážku efektivního fungování trhu, protože účastníci takových sítí využívají svoji sílu spíše k hledání ekonomicky neoprávněných výhod než pro společné dobro. Halpern [2005] upozornil na to, že je nutno rozlišovat sociální kapitál „uvnitř skupin“, jehož vysoká hladina nemusí být ku prospěchu lidí stojících mimo dané skupiny, od sociálního kapitálu „mezi skupinami“, který jedině se dá považovat za veřejný statek v pravém slova smyslu.¹⁴ Podle Hadjimichilise [Hadjimichilis 2007] jsou sociální sítě často postaveny na nerovných vztazích zúčastněných, a proto v nich nemají užitek ze vzájemných interakcí všichni, ale jen ti, kdo mají větší moc. Připomíná rovněž kontrast Putnamova chápání sociálního kapitálu jako veřejného statku a sociálního kapitálu v pojetí Bourdieua [Bourdieu 1986], pro nějž byl sociální kapitál individuálním zdrojem použitelným jedincem v soutěži s jinými.

Někteří kritikové věnovali pozornost operacionalizaci základních konceptů. Edwards a Foley [Edwards, Foley 1998] upozornili na to, že Putnam ve svých pozdějších pracích (a také řada jeho následovníků) stále častěji operacionalizoval sociální kapitál s pomocí dat o důvěře, aktivitě v dobrovolných sdruženích a normách reciprocity získaných ze sociologických výzkumů provedených na reprezentativním vzorku populace studovaných území. Tím koncept, který je ze své podstaty „relační“, tj. vztahuje se k interakci a vzájemným vztahům mezi lidmi, ztrácí část svých schopností popsat „kontextovou specifičnost“ interakcí. Stává se tak pouhým dalším indikátorem z řady individuálních znaků jednotlivců, které není možné agregovat za určitou územní jednotku, a vzniklý statistický agregát (zpravidla průměr) nelze považovat za dobrý ukazatel úrovně sociálního kapitálu daného území. V podobném duchu argumentovali i Paxton [1998] nebo Mohan a Mohan [Mohan, Mohan 2002]. Lemann [1996] upozornil na to, že Putnamova operacionalizace sociálního kapitálu zcela pomíjí nové formy participace na kolektivních aktivitách, které jsou méně závislé na fyzickém kontaktu, než tomu bylo dříve. Zcela z jiného úhlu pohledu kritizovali Putnamův způsob operacionalizace sociálního kapitálu například Hospers a van Lochem [Hospers, van Lochem 2002], kteří tvrdili, že generalizovaná důvěra coby jedna ze základních součástí sociálního kapitálu vyrůstá z příležitostí lidí svobodně se potkávat a komunikovat s cizími lidmi, nikoliv komunikací se známými lidmi v rámci organizovaných sdružení. V duchu tradice Jane Jacobs [1961] a Jürgena Habermase [Habermas 1989] zdůrazňujících význam neformálních a neorganizovaných interakcí mezi lidmi pro posílení politické participace pak navrhovali měřit úroveň sociálního kapitálu například relativní hustotou veřejně přístupných míst vhodných pro setkávání (parky, kulturní centra, kina, divadla...) a nikoliv „institucionální hustotou“ dobrovolných sdružení.

¹⁴ Na tyto oprávněné výtky ve svých pozdějších pracích Putnam reagoval rozlišením sociálního kapitálu na dva typy: „bonding“ a „bridging“.

Navzdory řadě kritiků se našel velký počet vědců, kteří Putnamovu práci považovali za zajímavou hypotézu, kterou stojí za to testovat. Výsledky takových testů byly rozporuplné. Leonardí [1993] ve své studii potvrdil závislost ekonomického rozvoje na úrovni sociálního kapitálu v italském regionu Mezzogiorno. Helliwell a Putnam [Helliwell, Putnam 1995, 2000] dospěli ke stejným závěrům na úrovni celé Itálie. Studie OECD [2001] poukázala na pozitivní vliv sociálního kapitálu na ekonomický rozvoj vybraných regionů. Studie Schneidera et al. [Schneider et al. 2000] také potvrdila pozitivní vliv intenzity sociální komunikace na ekonomický růst v regionech EU, ačkoliv autoři upozornili, že v jejich modelech ekonomického růstu zůstaly nejsilnějšími nezávisle proměnnými jiné (ekonomické) faktory. Rice a Sumberg [Rice, Sumberg 1997] testovali hypotézu o vztahu mezi indexem občanské kultury a indexem výkonu vlády na úrovni amerických států. Výsledkem jejich práce bylo potvrzení pozitivní korelace mezi oběma ukazateli, ačkoliv vztah nebyl tak těsný, jako tomu bylo v případě regionů v Itálii. K poněkud jiným závěrům dospěl o několik let později při studiu amerických států Knack [2002]. Ten rozlišil aspekty sociálního kapitálu popisující generalizovanou reciprocitu (důvěra, dobrovolnická aktivita, participace ve sčítání lidu) od aspektů popisujících budování sítí ve společnosti (aktivity v dobrovolných sdruženích a udržování neformálních kontaktů). Zatímco prvně zmíněný typ indikátorů vykazoval pozitivní korelaci s výkonem vlády, druhý typ ukazatelů s výkonem vlády nijak nesouvisel. Konečně Casey a Christ [Casey, Christ 2005] zjistili, že pokud bereme v úvahu vliv rozdílnosti v úrovni lidském kapitálu (měřeném vzděláním populace), neexistuje v USA žádný vztah mezi úrovní sociálního kapitálu jednotlivých států a ekonomickými charakteristikami, jako je růst HDP nebo míra nezaměstnanosti, ale existuje negativní korelace mezi hladinou sociálního kapitálu a ekonomickou nerovností, protože ve státech Unie s větší úrovní sociálního kapitálu jsou menší ekonomické nerovnosti a naopak.

Jestliže byly Putnamovy hypotézy testovány mimo země, jejichž analýza k jejich formulování vedla, závěry byly ještě rozporuplnější. Výsledky z některých zemí hypotézy potvrzovaly. Kupříkladu Callois [2006] prokázal silný pozitivní vliv sociálního kapitálu na ekonomickou výkonnost rurálních regionů ve Francii, čímž zopakoval v konkrétnější podobě obecné závěry Levyho [Levy 1999]. Mayer [2001] našel jasnou pozitivní korelaci mezi úrovní sociálního kapitálu a výkonem regionálních vlád v Indii. K tomu ovšem dodával, že větší vliv na regionální rozdíly mají odlišnosti ve vzdělanosti obyvatel. V jiných zemích badatelé nedospěli k jednotnému závěru. Kupříkladu Hall [1999] zjistil, že v Británii dvě ze tří hlavních dimenzí sociálního kapitálu – participace v sítích dobrovolných sdružení a důvěra – zdaleka tolik nekorelují, jak se předpokládá, takže je problematické je jednoduše agregovat do indexů sociálního kapitálu, protože hodnoty agregátních ukazatelů budou podstatně záviset na váze, jaká se přisoudí oběma měřeným dimenzím. Hall navíc tvrdil, že sociální kapitál nemůže být automaticky považován za nezávisle proměnnou, která svým působením ovlivňuje výkon vlád, ale že naopak vlády svým působením mohou hrát a také hrají významnou roli při posilování sociálního kapitálu v nějakém území. Casey [2004] zjistil, že

zatímco některé indikátory úrovně sociálního kapitálu (důvěra a hustota občanských sdružení) jsou pozitivně korelovány s ekonomickým rozvojem britských regionů, jiné ukazatele (hustota ekonomických asociací) jsou s ekonomickým rozvojem naopak korelovány negativně. Podobně rozporuplné byly také závěry Reillyho a Phillpota [Reilly, Phillpot 2002], kteří studovali vztahy mezi ekonomickou výkonností, sociálním kapitálem a výkonem regionálních vlád ve státě Papua – Nová Guinea, jedné z mála chudých zemí, která je již relativně dlouhou dobu demokratická a kde se vlády střídají na základě výsledků voleb. Nezjistili žádný vztah mezi stupněm ekonomického rozvoje a výkonem regionálních vlád, potvrdili ovšem pozitivní vztah mezi některými dílčími mírami sociálního kapitálu (poslechovost rádia, čtenost novin, zastoupení žen v politice) a úrovní ekonomického rozvoje regionů. Nespokojenost s výsledky vedla autory ke hledání dalších potenciálně významných nezávisle proměnných. Výsledkem jejich analýzy bylo zjištění, že klíčovým faktorem je etnická diverzita – v regionech s vysokou etnickou diverzitou byla zjištěna nižší úroveň sociálního kapitálu, horší výkon vlád i nižší stupeň ekonomického rozvoje.

Konečně výsledky některých studií předpokladům vycházejících z Putnama zcela protiřečily. Studie o regionálním rozvoji periferních regionů v kanadském Quebecu [Polèse, Shearmur 2006], jasně ukázala, že k ekonomickému poklesu v těchto regionech dochází navzdory tomu, že vykazují vysokou hladinu sociálního kapitálu. Na základě výsledků studie se sice nedalo vyloučit, že nějaká forma pozitivního vlivu sociálního kapitálu na ekonomiku existuje, v konkrétně zkoumaných regionech se však mohlo v praxi jednat přinejlepším o zmírňování efektu ekonomického úpadku, který je podle autorů nevyhnutelným důsledkem poklesu porodnosti a periferní polohy. Studie Milnera a Erssona [Milner, Ersson 2000] zaměřená na regiony ve Švédsku přišla dokonce se závěrem, že lze prokázat silnou negativní korelaci mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickým rozvojem, což autoři opět přiřítali silnému vlivu geografických faktorů projevujících se v polarizaci Švédska na urbánní ekonomicky výkonný jih s relativně nižší hladinou sociálního kapitálu a periferní rurální ekonomicky zaostávající sever s relativně vyšší hladinou sociálního kapitálu. Podobně studie Buttricka a Morana [Buttrick, Moran 2005] zaměřená na analýzu faktorů ekonomického úspěchu regionů v Rusku skončila závěrem, že vztah mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickým rozvojem je negativní. V jihoruských regionech typických nejvyššími hodnotami sociálního kapitálu byl zaznamenán nejmenší ekonomický růst a nejvyšší nezaměstnanost.

Ekonomický rozvoj, sociální kapitál a výkon vlád – kraje v České republice

Poučení výsledky analýz zaměřených na zkoumání vztahu mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem vlád na regionální úrovni v jiných zemích, pokusíme se o hledání podobných vztahů a souvislostí v českém kontextu. Z literatury je zřejmé, že výsledky analýz přinejmenším částečně závisí

na tom, jak jsou operacionalizovány proměnné, mezi nimiž jsou hledány vztahy. Obecně je možné buď pracovat s malým počtem agregovaných proměnných popisujících ve velmi obecné podobě ekonomický rozvoj, sociální kapitál a výkon regionálních vlád, nebo zkoumat vztahy mezi velkým počtem jednotlivých dílčích ukazatelů. V prvním případě se výsledky dobře interpretují (např. „v regionech s vyšším sociálním kapitálem byl zaznamenán rychlejší ekonomický rozvoj“), ale zároveň jsou v praxi dosti závislé na tom, které dílčí ukazatele se pro zkonstruování konkrétních agregátních ukazatelů použijí. Výsledkem analýzy je často nenalezení žádných statisticky významných souvislostí.¹⁵ Ve druhém případě se zvětšuje pravděpodobnost, že budou nalezeny statisticky významné souvislosti, ale výsledky se obvykle hůře interpretují (např. „počet sportovních a kulturních sdružení na 1000 obyvatel pozitivně koreluje s HDP regionu a zároveň procento dobrovolných dárců krve negativně koreluje s nákladností výkonu krajské vlády“). V našem případě jsme se rozhodli pracovat s agregátními ukazateli, neboť nám jde primárně o postižení vztahů mezi obecnými kategoriemi, nikoliv o hledání statistických souvislostí mezi jednotlivými proměnnými. V zásadě se soustředíme pouze na zkoumání vztahů mezi třemi základními obecnými proměnnými charakterizujícími úroveň ekonomického rozvoje kraje, úroveň sociálního kapitálu a výkon krajských vlád. Ostatní možné faktory potenciálně ovlivňující některou ze tří hlavních sledovaných proměnných budeme používat jenom jako kontrolní proměnné.

Výsledky analýz provedených v jiných zemích ukazují, že i pokud jsou nalezeny statisticky významné vztahy mezi ekonomickou výkonností regionů, jejich sociálním kapitálem a výkonem regionálních vlád, je obtížné ve vztazích mezi proměnnými odlišit příčiny a následky. Jedinou relativně spolehlivou metodou, jak se o identifikaci směru kauzality pokusit, je analýza delších časových řad, pomocí nichž lze konstruovat agregátní proměnné popisující ekonomickou výkonnost, sociální kapitál i výkon regionálních vlád v různých časových obdobích. Testování vzájemných vztahů mezi proměnnými charakterizujícími situací v různých časových obdobích, pak dává možnost odlišit potenciální příčiny (časově předcházející) od potenciálních následků (časově následné). Vzhledem k tomu, že v českém kontextu nemáme k dispozici delší časové řady ukazatelů popisující zároveň ekonomickou výkonnost, sociální kapitál i výkon krajských vlád, nebudeme se pokoušet o hledání kauzálních vztahů mezi proměnnými, tedy o odlišení nezávislé a závislé proměnných, ale spíše o prosté hledání statistických souvislostí mezi proměnnými bez určení směru kauzality. Využijeme koncept „sociálního ekvilibria“ a budeme se primárně zajímat o to, jestli existující rozdíly mezi kraji v České republice naznačují ustavování vzájemně odlišných

¹⁵ Agregované proměnné mívají často nižší variabilitu než dílčí proměnné, protože se extrémní hodnoty jednotlivých dílčích proměnných vzájemně částečně „kompenzují“ a v agregátních indexech se jejich vliv stírá. Menší variabilita proměnných a méně extrémních hodnot má často za důsledek zmenšování hodnot korelačních koeficientů mezi proměnnými.

„sociálních ekvilibrií“ v různých krajích, respektive v různých částech republiky. Naše dvě klíčové otázky zní: Existují statistické souvislosti mezi ekonomických vývojem, úrovní sociálního kapitálu a výkonem vlád na úrovni krajů v České republice? Jsou některé kraje konzistentně podprůměrné či konzistentně nadprůměrné v hodnotách všech sledovaných ukazatelů?

Jak již bylo výše naznačeno, jednotkou sledování nám budou kraje České republiky. Volba této územní jednotky byla jednoznačně určena tím, že se jedná o jediný územní celek na regionální úrovni, který má svoje vlastní přímo volené orgány, tedy krajskou vládu, jejíž výkon lze měřit. Nevýhodou krajů je samozřejmě to, že jako samostatné územní celky s vlastními vládami existují až od roku 2000, tedy velmi krátce. Naše analýzy tak zachycují situaci v období zrodu a postupného etablování krajů jako institucí, což může být období z dlouhodobého pohledu na jejich fungování ne úplně typické. Je nutné mít také na paměti, že z hlediska dvou dalších sledovaných proměnných – ekonomické výkonnosti a úrovně sociálního kapitálu – nejsou kraje jako územní jednotky sledování nijak ideální. Kraje České republiky jsou totiž vnitřně dosti heterogenní jednotky, takže se při práci s ukazateli popisujícími kraje jako celky ztratí nezanedbatelná část územní variability mezi sledovanými proměnnými. Konečně je nutné upozornit na to, že jsme se ze sledovaného souboru krajů rozhodli vyřadit Prahu, která je velmi netypickým krajem, těžko srovnatelným s ostatními kraji. Část odlišností je způsobena institucionálními rozdíly – Praha je samostatným městem se statutem kraje. Proto nejsou některé ukazatele vůbec k dispozici (v Praze se např. nekonají krajské volby, funkci krajského zastupitelstva vykonává městské zastupitelstvo), jiné formálně existují, ale nejsou srovnatelné s ukazateli charakterizujícími ostatní kraje (např. struktura rozpočtových příjmů a výdajů je zcela odlišná od „normálních“ krajů, míra důvěry v krajská zastupitelstva u pražských respondentů vypovídá o něčem jiném než obdobný ukazatel v jiných krajích). U ukazatelů, podle kterých lze věcně srovnávat Prahu s ostatními kraji, je navíc hodnota ukazatele pro Prahu často „mimo škálu“ (např. HDP na obyvatele, míra nezaměstnanosti, řada ukazatelů výkonu krajských vlád...), takže se při následných analýzách naráží na problém Prahy coby „outliera“, kterého většina statistických procedur doporučuje vyřadit.

Operacionalizace proměnných

Abychom popsali stupeň ekonomického rozvoje krajů, úroveň jejich sociálního kapitálu a výkon jejich krajských vlád, shromáždili jsme data z nejrůznějších zdrojů. U ukazatelů ekonomického rozvoje krajů, které jsou relativně nejsnáze dostupné, jsme zachytili stav ve dvou různých časových obdobích – kolem roku 1995¹⁶ a kolem roku 2005. Ukazatele vztahující se k úrovni sociálního kapitálu

¹⁶ Dnešní kraje v roce 1995 ještě neexistovaly. Ukazatele ekonomické úrovně vztahující se k tomuto období vznikly přepočtením hodnot jednotlivých ukazatelů na území dnešních krajů.

v krajích je mnohem komplikovanější zjistit retrospektivně, většina z nich proto popisuje současnou situaci, tedy období 2004–2006. Získat spolehlivé údaje o výkonu vlád je obecně dosti složité [Kostecký, Patočková 2006]. V konkrétním případě krajských vlád v České republice je to ještě o to komplikovanější, že krajské vlády vznikly až v roce 2000 a teprve postupně přebíraly stále více zodpovědnosti za svěřené oblasti správy, jejich práci proto nebylo ani možné, ani smysluplné hodnotit za delší časové období. Všechny dílčí ukazatele charakterizující výkon krajských vlád tak pocházejí také z období 2000–2006. Ve všech třech případech jsme vytvořili agregátní indexy, které nejobecnějším způsobem charakterizují úroveň kraje v dané sledované oblasti. Postup při konstrukci agregátních indexů byl ve všech případech stejný: nejprve jsme škály u všech indikátorů změnili tak, aby zvyšování hodnoty ukazatele mělo ve všech případech stejný věcný smysl, tj. znamenalo vyšší ekonomický výkon, vyšší úroveň sociálního kapitálu, resp. lepší výkon vlády. Ve druhém kroku jsme jednotlivé indikátory převedli do podoby z-score,¹⁷ čímž jsme zajistili, že všechny proměnné měly v agregátním indexu stejnou váhu. Nakonec jsme hodnoty jednotlivých ukazatelů agregovali.

*Agregátní index ekonomické výkonnosti*¹⁸ kraje byl vytvořen tak, aby postihnul více rysů ekonomické situace než jenom běžně používaný ukazatel HDP. Uvažovali jsme proto jak HDP v přepočtu na 1 obyvatele, tak HDP v přepočtu na 1 zaměstnance (koriguje údaje o ekonomické produkci kraje o saldo dojížděky a vyjížděky za prací), čistý disponibilní důchod domácnosti v přepočtu na obyvatele (je indikátorem kupní síly obyvatel), počet fyzických osob registrovaných k platbě DPH (je mírou ekonomické aktivity soukromých podnikatelů, nebere přitom v potaz drobné podnikatele s malými obraty, podnikající jen „na vedlejší úvazek“ a vlastníky nevyužívaných živnostenských listů) a míru nezaměstnanosti. Výsledný agregátní index ekonomické výkonnosti byl nakonec vypočítán jako prostý průměr z jednotlivých dílčích ukazatelů.

Agregátní index úrovně sociálního kapitálu vycházel z Putnamova [Putnam 1993] konceptu měření míry občanskosti v italských regionech, který byl posléze doplněn a dopracován jako koncept měření úrovně sociálního kapitálu [např. Leonardi 1993; Putnam 2000]. V českých poměrech musel být index přizpůsoben dostupnosti konkrétních indikátorů, takže jeho konkrétní verze zahrnovala následující dílčí ukazatele: počet nestátních neziskových organizací v přepočtu na 1000 obyvatel (coby ukazatel „hustoty“ neziskových organizací v kraji), podíl lidí, kteří čtou regionální noviny, celostátní deníky a sledují zpravodajství v televizi (jako indikátory zájmu o veřejné věci), důvěra prezidentovi, důvěra krajským zastupitelstvům a důvěra obecním zastupitelstvům (jako indikátory institucio-

¹⁷ Proměnné jsou bez ohledu na původní škály a variabilitu transformovány tak, aby průměrná hodnota byla 0, nadprůměrné hodnoty byly kladné a podprůměrné byly záporné, přičemž hodnoty z-score udávají počet standardních odchylek, o který se měření odlišuje od průměrné hodnoty.

¹⁸ Jednotlivé ukazatele sloužící k vytvoření agregátního indexu ekonomické výkonnosti a agregátního indexu úrovně sociálního kapitálu jsou uvedeny s příslušným zdrojem dat a roky, k nimž se konkrétní ukazatele vztahují, v příloze 1.

nální důvěry), počet dobrovolných dárců krve v přepočtu na 1000 obyvatel¹⁹ (jako indikátor generalizované důvěry), průměrná volební účast ve volbách do Poslanecké sněmovny, průměrná volební účast ve volbách do krajských zastupitelstev a účast v referendu o vstupu do Evropské unie (jako ukazatele politické participace obyvatel kraje). Stejně jako v předchozím případě jsme agregátní index sociálního kapitálu vypočetli prostým zprůměrnováním hodnot jednotlivých dílčích ukazatelů.

Agregátní index výkonu krajské vlády a způsob jeho vytvoření byl podrobně popsán v jiném článku tohoto monočísla [Illner et al. 2007]. Na tomto místě se proto jen omezíme na konstatování, že do indexu se promítnuly dílčí ukazatele charakterizující výkon krajských vlád v následujících oblastech: investice kraje a podpora podnikatelského a občanského sektoru, nákladnost výkonu krajské vlády, kvalita managementu veřejné správy vykonávané krajem, legislativní iniciativa kraje, kvalita správní činnosti v rámci přenesené působnosti kraje, vytváření podmínek pro rozvoj středního školství, uplatnění absolventů středních škol, vytváření podmínek pro rozvoj sociální péče, zahraniční aktivity kraje, kvalita internetových stránek kraje a poskytování informací. Abychom pracovali u všech tří sledovaných kategorií s porovnatelnými škálami agregátních indexů, upravili jsme hodnoty agregátního indexu výkonu krajských vlád uvedené v Illner et al. [2007], převedením na z-score.

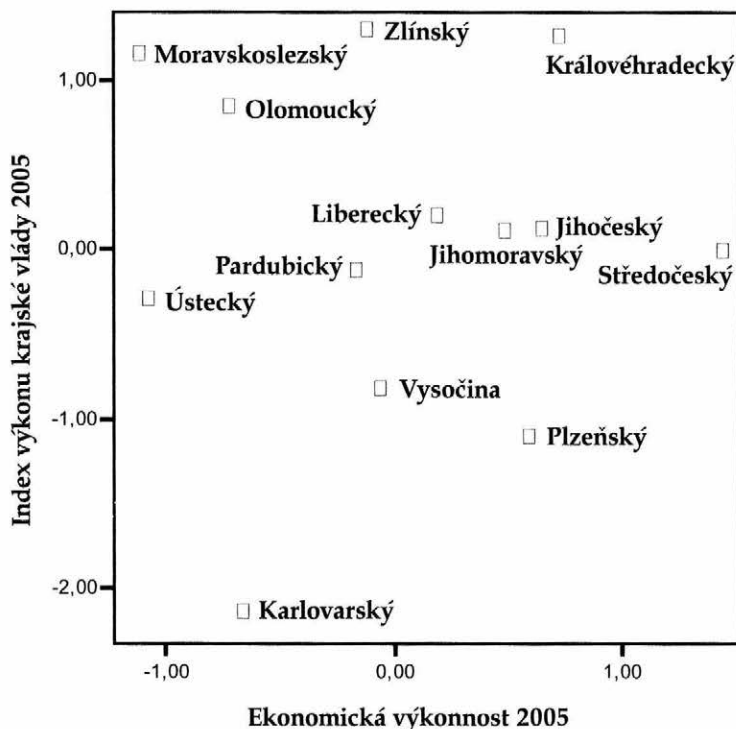
Výsledky analýzy

V této části textu se pokusíme na základě analýzy dat odpovědět na výše uvedené klíčové otázky, které jsme si položili. Protože jsme neměli ambici zjišťovat, která z proměnných je v daném vztahu příčinou a která následkem, použili jsme v prvním kroku pro hledání statistických souvislostí jednoduché grafy doplněné o Pearsonovy korelační koeficienty. Zaměřili jsme se na situaci kolem roku 2005, protože jsme měli pro toto období relativně nejvíce spolehlivých ukazatelů.

¹⁹ Jsme si vědomi, že existuje mnoho „standardnějších“ ukazatelů, které bývají používány jako indikátory generalizované důvěry (např. souhlas s výrokem: „Většině lidí je možné věřit.“). Žádný ze standardních indikátorů ovšem není možné kvůli neexistenci spolehlivých dat použít k měření rozdílů mezi kraji České republiky. Protože některé v zahraničí provedené studie úspěšně použily dárcovství krve jako míru generalizované důvěry [např. Guiso, Sapienza, Zingales 2004] nebo alespoň upozornili na pozitivní korelace mezi dárcovstvím krve a generalizovanou důvěrou [Putnam 2000; Uslaner 2000], rozhodli jsme se proto tohoto netradičního ukazatele, vzhledem k jeho dostupnosti podle jednotlivých krajů, použít také.

Souvislosti mezi ekonomickým vývojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád kolem roku 2005

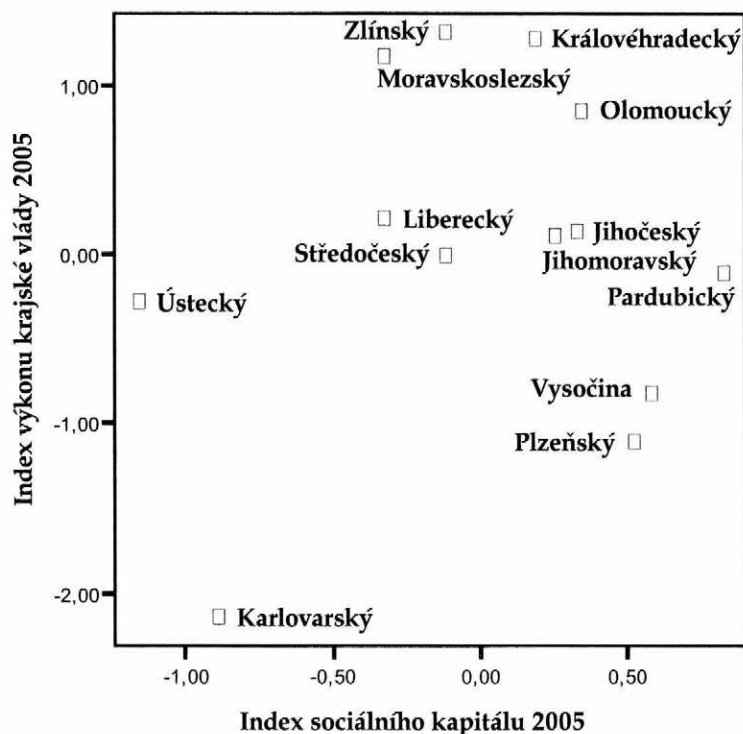
Graf 1. Závislost mezi výkonem krajské vlády a úrovní ekonomické výkonnosti kraje v roce 2005

Zdroj: vlastní výpočty.

Graf 1 ukazuje na vztah mezi ekonomickou výkonností kraje a výkonem krajské vlády v období kolem roku 2005. Údaje v grafu nenaznačují žádný statistický vztah mezi sledovanými proměnnými. To je potvrzeno i prakticky nulovou hodnotou korelačního koeficientu ($R = 0,02$, $p = 0,957$). Je zřejmé, že na úrovni krajů v České republice nebylo v období kolem roku 2005 možné identifikovat žádnou souvislost mezi ekonomickou výkonností kraje a výkonem krajských vlád. Nejvýkonnější krajské vlády bylo možno nalézt jak v krajích se špatnou ekonomickou situací (např. Moravskoslezský kraj), tak i v krajích s ekonomickou situací dobrou (např. Královéhradecký kraj). Podobně tak i platilo, že vysoká ekonomická výkonnost kraje automaticky nezaručovala vyšší výkon jeho vlády, než byl v krajích s ekonomickými potížemi (prakticky shodný výkon krajské vlády byl zaznamenán u tak ekonomicky odlišných krajů, jako je Ústecký a Středočeský).

Graf 2. Závislost mezi úrovní sociálního kapitálu v kraji a výkonem krajské vlády v roce 2005

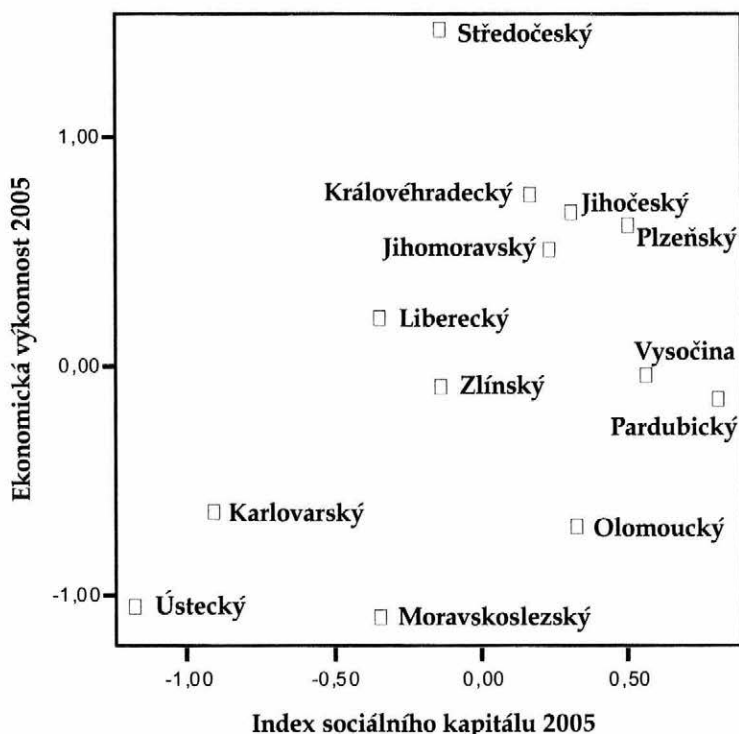

Zdroj: vlastní výpočty.

Vztah mezi výkonem krajských vlád a úrovní sociálního kapitálu je zachycen v grafu 2. Z pohledu na graf je patrné, že mezi oběma sledovanými proměnnými existuje pouhý náznak pozitivní korelace, která je ovšem velmi slabá a statisticky nevýznamná ($R = 0,16$, $p = 0,611$). Nelze sice nalézt kraje, které by měly zároveň velmi vysokou úroveň sociálního kapitálu a velmi špatný výkon vlády, stejně jako kraje s velmi vysokým výkonem vlády a zároveň velmi nízkou úrovní sociálního kapitálu, v zásadě ovšem platí, že obě proměnné jsou nezávislé. Vysoký sociální kapitál není podmínkou výborného fungování krajské vlády, stejně jako dobrý výkon krajské vlády se automaticky nepromítá do vysoké úrovně sociálního kapitálu ve vládou spravovaném území.

Graf 3 ukazuje na souvislost mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickou výkonností kraje. Z grafu je patrné, že určitá pozitivní korelace se dá v tomto případě zaznamenat, není však příliš silná ($R = 0,44$) a nesplňuje konvenční pravidla kladená na statistickou významnost při takto malém počtu jednotek ($p = 0,132$).

Graf 3. Závislost mezi úrovní sociálního kapitálu v kraji a úrovní ekonomické výkonnosti kraje v roce 2005

Zdroj: vlastní výpočty.

Z grafu je patrné, že body charakterizující polohu krajů v grafu se prakticky nevyskytují nad diagonálou spojující levý spodní a pravý horní vrchol čtverce tvořícího rámec grafu. To v praxi znamená, že ekonomická výkonnost buď odpovídá úrovni sociálního kapitálu v kraji (Ústecký, Karlovarský, Zlínský, Liberecký, Královéhradecký, Jihomoravský, Jihočeský a Plzeňský) nebo je nižší (Moravskoslezský, Olomoucký, Pardubický a Vysočina). Jedinou výjimku z tohoto pravidla představuje Středočeský kraj, jehož relativně velmi vysoká ekonomická výkonnost neodpovídá pouze průměrným hodnotám indexu sociálního kapitálu. Pro tuto výjimku je však možné snadno najít vysvětlení v příznivém ekonomickém působení Prahy na celý středočeský region. V každém případě je zřejmé, že neexistují kraje, které by měly zároveň vysokou ekonomickou výkonnost a nízkou úroveň sociálního kapitálu.

Výsledky korelačních analýz nepotvrzují Putnamovu hypotézu o významných souvislostech mezi sociálním kapitálem regionu, jeho ekonomickým rozvojem a výkonem regionálních vlád v českém kontextu. Existuje sice jistá souvislost mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickou výkonností kraje, není však nijak

silná a nadto nevypadá jako souvislost lineární, ale je komplikovanější. Je ovšem možné, že vztahy mezi sociálním kapitálem, ekonomickou výkonností a výkonem krajských vlád přesto existují, ale v praxi je možné je zachytit až tehdy, sledujeme-li souvislosti mezi těmito charakteristikami krajů ve vývoji.

Souvislosti mezi ekonomickým vývojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád – pokus o dynamický pohled

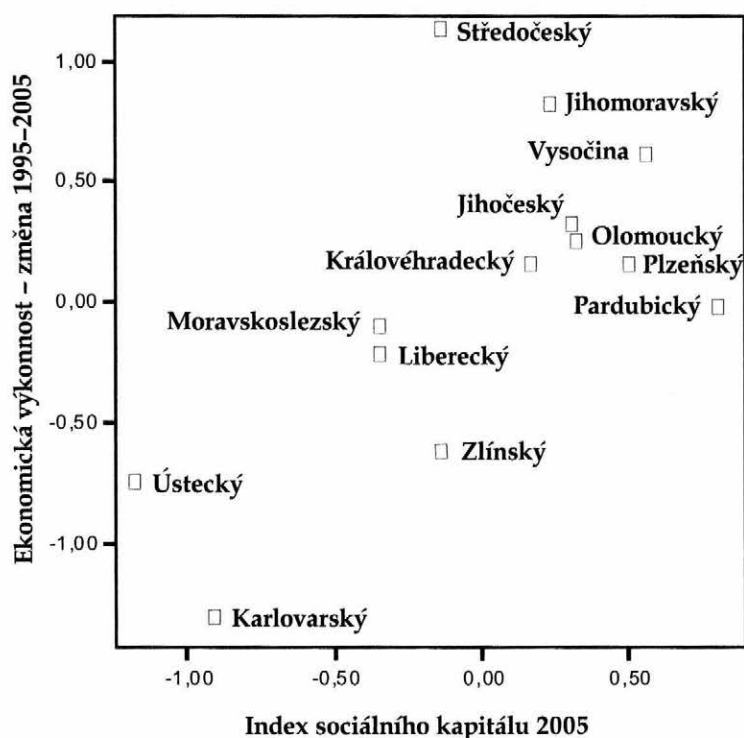
Nemáme bohužel žádné údaje, které by dostatečně věrohodně zachycovaly vývoj úrovně sociálního kapitálu v krajích,²⁰ a ani nemůžeme mít žádné údaje o eventuálním vývoji, pokud jde o výkon krajských vlád, protože ty vznikly až v roce 2000 a ještě nějakou dobu jim trvalo, než se fakticky ujaly svých nynějších kompetencí. Jediné ukazatele, které máme k dispozici v delších časových řadách, jsou ukazatele ekonomické výkonnosti krajů, u kterých se podařilo shromáždit dvě sady porovnatelných individuálních ukazatelů jednotlivých aspektů ekonomické výkonnosti za dvě různá období – relativně nejčerstvější data z období kolem roku 2005 a data z poloviny 90. let 20. století. To nám umožnilo vytvořit ukazatel, který charakterizuje změnu v ekonomické výkonnosti kraje mezi sledovanými obdobími.

Graf 4 zachycuje souvislost mezi hodnotami ukazatele charakterizujícího změny v ekonomické výkonnosti mezi roky 1995 a 2005 a indexem sociálního kapitálu v období kolem roku 2005. Na první pohled je zřejmé, že mezi oběma proměnnými zachycenými v grafu existuje pozitivní korelace ($R = 0,64$), která je statisticky významná ($p = 0,018$). V zásadě platí, že čím větší byla úroveň sociálního kapitálu v kraji kolem roku 2005, tím větší relativní zlepšení ekonomické výkonnosti mezi roky 1995 a 2005 bylo zaznamenáno. Jediným krajem, který se od zmíněného pravidla významněji odlišoval, byl Středočeský kraj, u něhož bylo možno, s největší pravděpodobností vlivem působení Prahy, pozorovat relativně největší zvýšení ekonomické výkonnosti při průměrných hodnotách úrovně sociálního kapitálu.²¹ Ze samotné korelace není samozřejmě jasné, co je příčinou a co je následkem. Pokud by byla pravda, že je úroveň sociálního kapitálu krajů relativně stabilní veličinou (a údaje o mezikrajských rozdílech ve volební účasti v období 1990–2006 tomu nasvědčují), dalo by se říci, že ekonomická situace v krajích se v období 1995–2005 relativně zlepšuje tím více, čím vyšší je v nich úroveň sociálního kapitálu. Nedá se ovšem ani vyloučit, že úroveň sociálního kapitálu v krajích se může měnit. Pak by ovšem byla teoreticky možná i opačná

²⁰ Máme sice k dispozici údaje o volební účasti od roku 1990 do roku 2006, na úrovni krajů jsou však hodnoty všech těchto ukazatelů vysoce pozitivně korelovány. Žádné jiné ukazatele charakterizující jednotlivé dimenze sociálního kapitálu před rokem 2004 nemáme k dispozici.

²¹ Po vyřazení Středočeského kraje jako zvláštního případu dosahuje korelační koeficient dokonce hodnoty $R = 0,78$ ($p = 0,003$).

Graf 4. Závislost mezi úrovní sociálního kapitálu a změnou ekonomické výkonnosti kraje v období mezi roky 1995 a 2005

Zdroj: vlastní výpočty.

interpretace – zvyšování ekonomické výkonnosti v letech 1995–2005 napomáhalo budování sociálního kapitálu, takže v krajích, kde docházelo ve sledovaném období k největšímu zvyšování ekonomické výkonnosti, byla na konci sledovaného období zaznamenána nejvyšší úroveň sociálního kapitálu.

Potenciální vliv dalších faktorů

Nakonec jsme si položili otázku, jestli existují nějaké další faktory, které by svým působením ovlivnily některé z námi sledovaných tří charakteristik krajů, případně všechny tři. Z literatury známe několik takových potenciálně vlivných proměnných, o jejichž působení na regionální úrovni jsme dosud vůbec neuvažovali: příjmové nerovnosti, etnická heterogenita, odlišný institucionální design samotných zkoumaných institucí, ideologické odlišnosti mezi politickými reprezentanty různých politických stran v exekutivních orgánech kraje, rozdíly v postojích a strategiích regionálních elit, působení dalších dosud neuvažovaných institucio-

nálních faktorů, náboženské rozdíly a konečně odlišná úroveň lidského kapitálu v krajích. Některé z výše uvedených faktorů jsou v podmínkách České republiky zjevně nerelevantní. Příjmové nerovnosti sice v jednotlivých krajích existují, ale po vynechání Prahy ze souboru není míra příjmových nerovností (měřená např. rozdíly v příjmech lidí patřících do krajních kvartilů na příjmové škále, nebo rozdíly mezi průměrnými mzdami v jednotlivých okresech v rámci kraje) v krajích příliš odlišná. Etnicky je Česká republika navzdory rostoucímu přistěhovalectví stále velmi homogenní, takže i v tomto ohledu jsou rozdíly mezi kraji zanedbatelné. Základní institucionální design krajských vlád byl nadiktován zákony, a ačkoliv existuje jistý prostor pro kraje, pokud jde o vytváření jejich vlastních institucí, uplynulo ještě příliš málo času na to, aby mohly být rozdíly významné.

Vztah ostatních potenciálně významných proměnných²² k našim třem sledovaným charakteristikám krajů jsme empiricky testovali. V naprosté většině případů neexistují mezi proměnnými žádné korelace. Krajská zastupitelstva se sice poněkud liší v politickém složení, rady kraje už méně, nicméně ani jeden z ukazatelů popisujících složení zastupitelstev či rad krajů a jejich změny (Raeho index politické fragmentace,²³ procento krajských zastupitelů či radních, kteří drželi své pozice po dvě volební období za sebou) nekoreloval se žádnou ze tří sledovaných charakteristik kraje. Podobně ekonomický rozvoj, úroveň sociálního kapitálu ani výkon krajské vlády nesouvisí s mírou optimismu krajských elit ohledně rozvojových možností kraje, jak byla zjištěna ve výběrovém šetření Regionální elity 2004 [Kostecký, Vobecká 2005]. Je to pravděpodobně proto, že se samotné regionální elity nijak zvlášť ve svých postojích kraj od kraje neodlišují. Podobně nebyla nalezena žádná statisticky významná korelace ani s podílem věřících v populaci krajů.

Lidský kapitál v krajích a jeho vliv na ostatní proměnné

Jediné ukazatele, které významně korelovaly hned s několika námi sledovanými charakteristikami krajů, byly ukazatele popisující úroveň lidského kapitálu krajů, tedy vzdělanosti jejich obyvatel. Z několika námi použitých indikátorů vzdělanosti koreloval s ostatními ukazateli nejtěsněji podíl obyvatel s úplným středo-

²² Šlo o ukazatele charakterizující politické složení krajského zastupitelstva, míru kontinuity v zastupitelstvech (podíl krajských zastupitelů, kteří obhájili křeslo ve volbách 2004), míru politické fragmentace (Raeho index politické fragmentace), postoje krajských elit (podíl optimistů, pokud jde o rozvojové možnosti kraje), podíl věřících v populaci a vzdělanost (podíl obyvatel s minimálně středoškolským vzděláním ve věku 15 a více let, a ve věku 25–34 let, podíl vysokoškoláků v populaci starší 25 let a ve věku 25–34 let).

²³ Raeho index politické fragmentace měří pravděpodobnost, že dva náhodně vybraní členové zastupitelstva (rady) patří k různým stranám. Dosahuje hodnot v rozmezí od 0 (pokud všichni poslanci patří ke stejné straně) do 1 (pokud každý poslanec je členem jiné strany) – viz Rae [1971].

Tabulka 1. Korelace mezi ukazateli ekonomické výkonnosti krajů, úrovní sociálního kapitálu v kraji, výkonu krajské vlády a míry vzdělanosti mladší generace

	Ekonomická výkonnost 1995	Ekonomická výkonnost 2005	Index sociálního kapitálu	Index výkonu krajské vlády	Podíl lidí s minimál- ně středoškolským vzděláním ve věku 25–34 let
Ekonomická výkonnost 1995	1				
Ekonomická výkonnost 2005	,84**	1			
Index sociálního kapitálu	,17	,44	1		
Index výkonu krajské vlády	-,23	,02	,16	1	
Podíl lidí s mini- málně středoškolským vzděláním ve věku 25–34 let	,23	,51	,76**	,59*	1

Zdroj: vlastní výpočty.

Poznámka: ** Korelace signifikantní na hladině $p < 0,01$,

* korelace signifikantní na hladině $p < 0,05$.

školským a vyšším vzděláním ve věkové kategorii 25–34 let²⁴ v roce 2001 (viz tabulku 1).

Vzdělanost je pozitivně korelovaná se všemi zbylými ukazateli. Nejtěsnější je korelace s indexem sociálního kapitálu ($R = 0,76$, $p = 0,003$), o něco méně silná, i když stále ještě statisticky významná, je pozitivní korelace s indexem výkonu vlády ($R = 0,59$, $p = 0,034$). Platí tedy, že čím vzdělanější je populace kraje, tím větší hodnota sociálního kapitálu a tím lepší výkon krajské vlády se dá očekávat. Nebo naopak: v krajích s vyšší úrovní sociálního kapitálu se dá předpokládat vyšší vzdělanost populace a podobně v krajích s výkonnější vládou se dá očekávat vyšší vzdělanost populace. Existuje i pozitivní korelace mezi vzdělaností v kraji a jeho ekonomickou výkonností, ale tato korelace je slabší, takže není při malém počtu jednotek statisticky významná. Hodnota korelačního indexu mezi vzdělaností mladých v roce 2001 a ekonomickou výkonností kraje v roce 2005 je však už na hranici statistické významnosti ($R = 0,51$, $p = 0,073$).

²⁴ Rozdíly v míře korelace jsou mezi jednotlivými ukazateli vzdělanosti a ostatními charakteristikami kraje malé. Rozhodli jsme se použít podíl obyvatel s minimálně středoškolským vzděláním ve věku 25–34 let, protože není závislý na rozdílech ve věkové struktuře populace krajů a je méně ovlivněn stěhováním mezi kraji, než jsou ukazatele pracující pouze z počty vysokoškoláků.

V každém případě je jisté, že vzdělanost obyvatel (nebo obecněji úroveň lidského kapitálu v kraji) je významným faktorem, který souvisí se všemi třemi námi sledovanými charakteristikami krajů. Vliv vzdělanosti na ostatní proměnné se ukázal být tak významný, že jsme si položili otázku, nakolik se změny korelace mezi třemi sledovanými proměnnými (zachycené v grafech 1–4), pokud budeme statisticky kontrolovat vliv rozdílné míry vzdělanosti. Vypočítali jsme proto parciální korelace a porovnali je s hodnotami prostých korelačních koeficientů. Výsledky srovnání jsou v tabulce 2.

Z výsledků v tabulce je zřejmé, že pokud je brán v úvahu vliv mezikrajských rozdílů v úrovni vzdělanosti, korelace mezi výkonem krajských vlád, úrovní sociálního kapitálu, ekonomickou výkonností kraje a změnou ekonomické výkonnosti kraje mezi roky 1995 a 2005 se podstatně změnila. Korelace mezi úrovní sociálního kapitálu v krajích a jejich ekonomickým vývojem v letech 1995 až 2005 sice zůstala kladná, po kontrole vlivu vzdělanostních rozdílů se však její hodnota snížila hluboko pod hranici statistické významnosti. Kladná (leč statisticky nevýznamná) korelace mezi úrovní sociálního kapitálu a ekonomickou výkonností kraje v roce 2005 se po kontrole vlivu vzdělanosti mění na nulovou korelaci. Zdá se tedy, že rozdílný ekonomický rozvoj krajů spíše souvisí s rozdíly ve vzdělanostní úrovni než se samotným na vzdělání nezávislým působením sociálního kapitálu. Jestliže kontrolujeme vliv vzdělanosti, významně se mění i zbylé dvě korelace – z hodnot okolo nuly se posunují do záporných hodnot

Tabulka 2. Korelace mezi ukazateli ekonomické výkonnosti krajů, úrovní sociálního kapitálu v kraji a výkonu krajské vlády – porovnání prosté korelace a parciální korelace, při níž je jako kontrolní proměnná použita úroveň vzdělanosti populace kraje

Proměnné	Index výkonu krajské vlády – Ekonomická výkonnost 2005	Index výkonu krajské vlády – Index sociálního kapitálu	Ekonomická výkonnost 2005 – Index sociálního kapitálu	Změna ekonomické výkonnosti 1995–2005 – Index sociálního kapitálu
Prostá korelace mezi proměnnými (Pearsonův korelační koeficient)	,02	,16	,44	,64*
Parciální korelace (kontrolní proměnná: podíl lidí s minimálně středoškolským vzděláním ve věku 25–34 let)	-,41	-,55	,09	,20

Zdroj: vlastní výpočty.

Poznámka: * Korelace signifikantní na hladině $p < 0,05$.

(ačkoliv zůstávají pod hranicí statistické významnosti). Při vědomí statistické nevýznamnosti záporných parciálních korelací bychom tuto skutečnost mohli s opatrností interpretovat následovně: jestliže kontrolujeme vliv vzdělanostních rozdílů mezi kraji, výkon krajských vlád je negativně korelován s ekonomickou výkonností krajů i úrovní sociálního kapitálu v krajích. To by bylo poněkud překvapivé zjištění, protože negativní korelace se zdá naznačovat, že při kontrole vzdělanosti se výkon krajských vlád snižuje se vzrůstající ekonomickou výkonností kraje a vyšším sociálním kapitálem v kraji. Domníváme se proto, že pravděpodobnější by mohlo být „opačné“ vysvětlení – je možné, že politická reprezentace v krajích s relativně nižší ekonomickou výkonností a relativně nižší úrovní sociálního kapitálu je si těchto handicapů vědoma, a snaží se je proto kompenzovat svojí větší aktivitou a vyšší výkonností. Toto vysvětlení by ovšem šlo proti logice Putnamova uvažování o výkonnosti regionálních vlád jako odrazu úrovně sociálního kapitálu, eventuálně ekonomické výkonnosti regionu. Výkon vlády by nevyrůstal z prostředí, ve kterém vláda funguje, ale byl by důsledkem vědomé reakce na okolnosti, ve kterých vláda působí. Konečně se nedá vyloučit, že výše zmíněné statistické souvislosti jsou jenom statistickým artefaktem, způsobeným prací s malým počtem jednotek.

Typologie krajů

Nakonec nám zbývá odpovědět na otázku, jestli lze v českých poměrech nalézt kraje, které by byly typickými příklady ustavení některého z možných „sociálních ekvilibrií“. Jinými slovy: existují kraje, ve kterých je možné identifikovat současně vysokou úroveň sociálního kapitálu, vysokou ekonomickou výkonnost a vysoký výkon krajských vlád, o nichž se lze domnívat, že se vzájemně podmiňují a pozitivními zpětnými vazbami navzájem posilují? A obdobně: lze identifikovat kraje, ve kterých lze současně zaznamenat nízkou úroveň sociálního kapitálu, nízkou ekonomickou výkonnost a špatný výkon krajské vlády, o nichž lze předpokládat, že jsou spolu navzájem propojeny systémem negativních zpětných vazeb?

Hodnoty všech tří agregátních ukazatelů ekonomické výkonnosti, sociálního kapitálu a výkonu krajských vlád (ve formě z-score), které se vztahují k časově srovnatelnému období kolem roku 2005, jsme použili jako vstupní proměnné do shlukové analýzy,²⁵ která nám posloužila k vytvoření typologie krajů – viz tabulku 3.

Z tabulky je patrné, že o žádném z krajů v České republice kolem roku 2005 nelze hovořit jako o typickém příkladu územní jednotky, v níž došlo k ustavení „pozitivního sociálního ekvilibria“, v němž by byly zaznamenány významně nadprůměrné hodnoty ukazatelů ve všech třech námi sledovaných oblastech. U krajů prvního typu je sice možné zaznamenat nadprůměrnou ekonomickou výkonnost v kombinaci s nadprůměrným výkonem vlád, ovšem při jen průměr-

²⁵ Shluková analýza z balíku programů SPSS, metoda shlukování BAVERAGE.

Tabulka 3. Typy krajů podle hodnoty ekonomické výkonnosti krajů, úrovně sociálního kapitálu a výkonu krajských vlád v období kolem roku 2005

Číslo typu	Kraje příslušející k danému typu	Průměrná standardizovaná hodnota ukazatele		
		Ekonomická výkonnost	Sociální kapitál	Výkon krajských vlád
1	Jihočeský, Jihomoravský			
	Středočeský, Liberecký	,72	,04	,45
	Královéhradecký, Zlínský			
2	Karlovarský, Ústecký	-1,14	-1,79	-1,25
3	Plzeňský, Pardubický			
	Vysočina	,14	1,10	-,72
4	Olomoucký, Moravskoslezský	-1,22	,00	,96

Zdroj: vlastní výpočty.

né úrovni sociálního kapitálu. Naopak kraje, které bylo možné považovat za příklady „negativního sociálního ekvilibria“, jsou hned dva – Ústecký a Karlovarský. Oba tyto kraje se vyznačují kombinací významně negativního hodnocení ve všech třech sledovaných oblastech. Zbýlé dva typy krajů vykazují „rozporuplné“ výsledky. Kraj Plzeňský, Pardubický a Vysočina mají vysokou úroveň sociálního kapitálu, jen průměrné ekonomické výsledky a podprůměrný výkon vlád. Moravskoslezský a Olomoucký kraj jsou ekonomicky vůbec nejslabší, mají průměrnou úroveň sociálního kapitálu, ale výkon jejich krajských vlád byl hodnocen jako velmi dobrý.

Závěr

Zkoumání souvislostí mezi ekonomickou výkonností krajů, sociálním kapitálem v krajích a výkonem krajských vlád zařadilo případ České republiky mezi země, v nichž nebyly potvrzeny Putnamovy hypotézy o vzájemných souvislostech těchto tří jevů na regionální úrovni. Jinak řečeno: v rámci použité metodiky a s využitím dat, které jsme měli k dispozici, nebylo možno prokázat souvislost mezi výkonem krajských vlád a stupněm ekonomického rozvoje krajů, stejně jako mezi výkonem krajských vlád a úrovní sociálního kapitálu v krajích. Existuje sice jistá pozitivní souvislost mezi úrovní sociálního kapitálu v kraji a jeho ekonomickou výkonností, zjištěná souvislost však není příliš těsná. Pro tento výsledek existuje několik možných vysvětlení. Předně je možné, že Putnamem formulovaná hypotéza není tak univerzální, jak se mnohým zdá. Milner a Ersson [Milner, Ersson 2000] upozorňují na to, že vztah mezi sociálním kapitálem, ekonomickou výkon-

ností a výkonem regionálních vlád může existovat, nemusí však být jednoduše lineární. Porovnáváme-li země nebo regiony, které se výrazně liší v hodnotách tří sledovaných proměnných (např. Albánie versus Dánsko, nebo jih versus sever Itálie), velmi pravděpodobně najdeme statisticky významné souvislosti mezi proměnnými. Budeme-li však porovnávat země nebo regiony, které se od sebe hodnotami sledovaných proměnných příliš neliší (skandinávské země nebo regiony v Kanadě), pravděpodobnost nalezení statisticky významných souvislostí se podstatně zmenší. To by mohl být případ i českých regionů, které jsou relativně málo vzájemně odlišné.

Skutečnost, že výkon krajských vlád nekoreluje ani s ekonomickou úrovní kraje, ani s úrovní sociálního kapitálu v kraji, naznačuje, že výkon vlády nějakého kraje nemusí být tolik závislý na ostatních charakteristikách kraje, jak Putnamova hypotéza očekává. Do výkonu krajské vlády se mohou významně promítat postoje, aktivita nebo složení regionálních elit. Z našich předchozích výzkumů [Kostecký, Vobecká 2005] víme, že se v České republice elity v různých krajích příliš neliší, nelze je tedy jednoduše považovat za „produkty“ ekonomického a sociálního prostředí, v němž působí. Významnou roli zřejmě mohou hrát i konkrétní osobnosti v čele krajských vlád – kupříkladu velmi dobrý výkon vlády Moravskoslezského kraje, který je jinak krajem značně problémovým, by mohl souviset s působením všeobecně uznávaného a respektovaného hejtmana Tošenovského a jeho týmu.

Je také možné, že Putnam ve své hypotéze podcenil vliv dalších faktorů, které mohou ovlivňovat jak ekonomickou výkonnost, sociální kapitál, tak výkon regionálních vlád. Za zvláštní zmínku stojí minimálně faktory geografické (např. centrální versus periferní poloha v rámci České republiky, sousedství s bohatými zahraničními regiony versus sousedství s chudými zahraničními regiony, odlišnosti v míře urbanizace...), a také vliv regionálních rozdílů v úrovni lidského kapitálu. Vliv geografických faktorů nelze podceňovat, studium jejich potenciálního vlivu na ekonomickou výkonnost, sociální kapitál i výkon krajských vlád však přesahuje záběr tohoto článku, takže jsme se jimi úmyslně nezabývali. Rozdíly v úrovni lidského kapitálu, který jsme v našem případě měřili vzdělaností obyvatel, mohou hrát v rozvoji krajů významnou roli. Ukazuje se, že v krajích s vyšší vzdělaností je i vyšší sociální kapitál a lépe v nich fungují krajské vlády. Pozitivní vztah mezi úrovní vzdělanosti a ekonomickou výkonností kraje existuje také, i když je slabší. Vzdělanost obyvatel je nějakým způsobem spojena se všemi třemi námi sledovanými ukazateli fungování krajů. V krajích se vzdělanějším obyvatelstvem bývá zaznamenán rychlejší ekonomický rozvoj [Blažek, Uhlíř 2002], vzdělanost obyvatel pozitivně souvisí s úrovní sociálního kapitálu [Stachová 2005], jak ukazují naše analýzy, vzdělanost obyvatel kraje pozitivně koreluje i s výkonem krajských vlád. Tyto vztahy jistě stojí za hlubší prozkoumání.

Konečně poslední z možných vysvětlení, proč jsme na úrovni českých krajů kolem roku 2005 nenalezli významné souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád, je založeno na úvaze, že

tyto vztahy potřebují delší dobu na to, aby se mohly zformovat. Je zřejmé, že náš pohled na situaci se změní, pokud se na vzájemné vztahy tří zkoumaných kategorií podíváme dynamicky a sledujeme nejen stav k určitému období, ale i vývoj veličin v čase. Výsledky našich analýz, vzhledem k nedostatku datových zdrojů charakterizujících úroveň sociálního kapitálu hlouběji do minulosti a krátké době existence krajských vlád omezené pouze na sledování souvislostí mezi vývojem ekonomické výkonnosti a ostatními dvěma kategoriemi ve stavu kolem roku 2005, naznačují silnější souvislosti mezi proměnnými. Kraje s vyšší úrovní sociálního kapitálu vykazovaly v letech 1995–2005 významně vyšší tempa ekonomického rozvoje než kraje s nízkou úrovní sociálního kapitálu. Podobně i výkon krajských vlád koreloval silněji s ukazatelem změny ekonomické výkonnosti než s ukazateli charakterizujícími ekonomickou výkonnost v určitém konkrétním roce. Zdá se tedy, že ještě není na místě Putnamovu hypotézu zcela odmítat. Bude rozumnější, když se za nějaký čas k tématu vrátíme a znovu změříme ekonomickou výkonnost, úroveň sociálního kapitálu i výkon krajských vlád. To nám umožní použít dynamické ukazatele charakterizující změny v jednotlivých oblastech a s tím otevřít i otázku kauzality, kterou jsme se v tomto našem prvním pokusu o sledování vztahu mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád v České republice nemohli zabývat.

TOMÁŠ KOSTELECKÝ je vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR, vedoucí oddělení Lokální a regionální studia. Dlouhodobě se zabývá prostorovými aspekty lidského chování, lokální, regionální a komparativní politikou, politickými důsledky metropolizace a suburbanizace. Pravidelně publikuje v domácích i zahraničních odborných časopisech a knihách.

VĚRA PATOČKOVÁ je absolventka magisterského studia kulturologie na Filozofické fakultě UK v Praze, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Absolvovala rovněž studijní program WLRA International Centre of Excellence v Nizozemí (M.A. in international leisure studies). V současné době pracuje jako odborná pracovnice Sociologického ústavu AV ČR v oddělení Lokální a regionální studia.

JANA VOBECKÁ je studentkou doktorského studia demografie na Přírodovědecké fakultě UK v Praze a na Université de Bourgogne v Dijonu. Ve své výzkumné práci se zaměřuje na prostorové aspekty demografického chování a socioekonomických charakteristik obyvatel. Vedle toho se také věnovala studiu demografického chování Židů v Čechách v minulosti. V současné době pracuje jako odborná pracovnice Sociologického ústavu AV ČR v oddělení Lokální a regionální studia.

Literatura

- Almond, G. A., S. Verba. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Ardy, B., J. Gower. 2002. „Books on European Integration.“ *Journal of Common Market Studies* 40: 207–215.
- Baldersheim, H., M. Illner, H. Wollmann (eds.). 2003. *Local Democracy in Post-Communist Europe*. Opladen: Leske + Budrich.
- Balík, S., Koloušek, J. (eds.). 2005. *Krajské volby v České republice 2004*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.
- Barrilleaux, Ch., R. Feiock, R. E. Crew. 1992. „Measuring and Comparing the American States' Administrative Characteristics.“ *State and Local Government Review* 24 (1): 12–18.
- Barro, R. J., X. Sala-i-Martin. 1991. „Convergence across States and Regions.“ *Brookings Papers on Economic Activity* 1: 107–182.
- Beugelsdijk, S., T. von Schaik, W. A. Arts. 2006. „Toward a unified Europe? Explaining cultural differences by economic development, cultural heritage and historical shocks.“ *Regional Studies* 40 (3): 317–328.
- Blažek, J. 1999. „Regional development and regional policy in Central East European countries in the perspective of the EU eastern enlargement.“ Pp. 181–208 in Martin Hampl et al. *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Blažek, J., P. Csank. 2007. „Nová fáze regionálního rozvoje v ČR?“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 945–965.
- Blažek, J., Uhlíř, D. 2002. *Teorie regionálního rozvoje*. Praha: Karolinum.
- Boix, C., D. Posner. 1998. „Social capital: Explaining Its Origins and Effects on Government Performance.“ *British Journal of Political Science* 28 (4): 686–695.
- Bourdieu, P. 1986. „The Forms of Capital.“ Pp. 241–258 in J. Richardson (ed.). *Handbook of Theory and Research in Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Brustein, W. 1988. *The Social Origin of Political Regionalism: France, 1849–1981*. Berkeley: University of California Press.
- Buttrick, S., J. P. Moran. 2005. „Russia's Missing Link? Social Capital, Entrepreneurialism, and Economic Performance in Post-communist Russia.“ *Communist and Post-Communist Studies* 38 (3): 357–368.
- Callois, J.-M. 2006. „Social Capital and Economic Performance: An Econometric Test on French Rural Areas.“ *Revue d'Economie Régionale et Urbaine* 6 (2): 227–243.
- Campo, C. del, C. M. F. Monteiro, J. O. Soares. 2006. „The Socioeconomic Diversity of European Regions.“ *Working Paper Series The Harvard Center for European Studies* 131. Berlin: The Harvard Center for European Studies.
- Casey, T. 2004. „Social Capital and Regional Economies in Britain.“ *Political Studies* 52 (1): 96–117.
- Casey, T., K. Christ. 2005. „Social Capital and Economic Performance in the American States.“ *Social Science Quarterly* 86 (4): 826–845.
- Coffé, H., B. Geys. 2005. „Institutional Performance and Social Capital: An Application to the Local Government Level.“ *Journal of Urban Affairs* 27 (5): 485–501.
- Coleman, J. 1988. „Social Capital in the Creation of Human Capital.“ *American Journal of Sociology* 94: 95–120.
- Cusack, T. R. 1999. „Social Capital, Institutional Structures and Democratic Performance. A Comparative Study of German Local Governments.“ *European Journal of Political Research* 35: 1–34.
- Čermák, D., J. Stachová, J. Vobecká. 2007. *Regionální rozdíly v úrovni sociálního kapitálu v České republice*. Nepublikovaný rukopis/Unpublished manuscript.

- Daněk, P. 2000. „Nerovnoměrný rozvoj světa: kolonialismus, neokolonialismus a diskurz rozvoje.“ Pp. 29–58 in P. Jehlička, J. Tomeš, P. Daněk. *Stát, prostor, politika. Vybrané otázky politické geografie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Dahl, R. A. 1989. *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.
- Edwards, B., M. W. Foley. 1998. „Social Capital and Civil Society Before Putnam.“ *American Behavioral Scientist* 42 (1): 124–139.
- Gorzela, G., E. Ehrlich, L. Faltan, M. Illner (eds.). 2001. *Central Europe in Transition: Towards EU Membership*. Warsaw: Scholar Publishing House.
- Granato, J., R. Inglehart, D. Leblang. 1996. „The Effect of Cultural Values in Economic Development: Tudory, Hypothese and Some Empirical Tests.“ *American Journal of Political Science* 40: 607–631.
- Granovetter, M. 1973. „The Strength of Weak Ties.“ *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–1380.
- Guiso, L., P. Sapienza, L. Zingales. 2004. „The Role of Social Capital in Financial Development.“ *The American Economic Review* 93 (4): 526–556.
- Habermas, J. 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press.
- Hadjimichilis, C. 2007. „Non-Economic Factors in Economic Geography and in ‚New Regionalism‘: A Symphatetic Critique.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 31 (1): 245–252.
- Hall, P. 1999. „Social Capital in Britain.“ *British Journal of Political Science* 29: 417–461.
- Halpern, D. S. 2005. *Social Capital*. Cambridge: Polity.
- Hampl, M. 1971. *Teorie komplexity a diferenciace světa*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hampl, M. 2007. „Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 889–910.
- Harrison, L. E., S. P. Huntington (eds.). 2000. *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books.
- Helliwell, J., R. Putnam. 1995. „Economic Growth and Social Capital in Italy.“ *Eastern Economic Journal* 11: 295–307.
- Helliwell, J., R. Putnam. 2000. „Economic growth and social capital in Italy.“ Pp. 253–266 in P. Dasgupta, I. Seragilden (eds.). *Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington, D.C.: World Bank.
- Hospers, G. J., M. van Lochem. 2002. „Social Capital and Prosperity.“ *New Economy* 9 (1): 52–56.
- Illner, M. 2006. „La République Tchèque. Le débat émergent de la gouvernance.“ Pp. 183–196 in G. Marcou, H. Wollmann (eds.). *Annuaire 2006 des collectivités locales*. Paris: CNRS Editions.
- Illner, M., Z. Vajdová. 2006. *El govern territorial a la República Txeca després de la transformació del sistema*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- Illner, M., T. Kostecký, V. Patočková. 2007. „Jak fungují kraje – příspěvek k hodnocení výkonu krajských vlád.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 967–992.
- Jacobs, J. 1961. *Death and Life of Great American Cities*. New York: Modern Library.
- Jehlička, P., J. Tomeš, P. Daněk. 2000. *Stát, prostor, politika. Vybrané otázky politické geografie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Johnston, R. J., C. J. Pattie, J. G. Allsopp. 1988. *A Nation Dividing?* London: Longman Group.
- Kaufman, J., S. J. Tepper. 1999. „Groups or Gatherings? Sources of Political Engagement in 19th Century American Cities.“ *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 10 (4): 299–322.
- Knack, S. 2002. „Social Capital and the Duality of Government: Evidence From the

- States." *American Journal of Political Science* 46 (4): 772–785.
- Koreleski D. 2005. „Socio-economic Regional Differences in Poland.“ *Wies i Rolnictwo* 4 (129): 155–164.
- Kostecký, T. 1993. *Geografické analýzy volebních výsledků jako součást politické geografie*. Dizertační práce. Praha: Karlova univerzita.
- Kostecký, T. 1995. *Politické, ekonomické a sociální aspekty chování obyvatel České republiky v období postkomunistické transformace společnosti – regionální perspektiva*. Working Papers SOÚ AV ČR 95:5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2001. *Vzestup nebo pád politického regionalismu?* Working Papers SOÚ AV ČR 01:9. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2002. „Vývoj české společnosti v devadesátých letech 20. století v regionálním pohledu.“ Pp. 3–29 in T. Kostecký, J. Stachová, D. Čermák. *Region a politika*. Sociologické texty / Sociological Papers 02:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2005. „Public Administration, Regional Policy, and the Committee of the Regions – Interaction of Regional, National and European Influences in the Pre-accession Czech Republic.“ *NISPAcee Occasional Papers in Public Administration and Public Policy* 6 (1): 14–34.
- Kostecký, T., J. Vobecká (eds.). 2005. *Regionální elity 2004*. Sociologické studie / Sociological Studies 05:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T., V. Patočková. 2006. „Fungování národních, regionálních a lokálních vlád – problém měření výkonu vlád („government performance“).“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 42 (5): 913–936.
- Krivý, V., V. Feglová, D. Balko. 1996. *Slovensko a jeho regiony*. Bratislava: Nadácia Médiá.
- Langton, J., R. J. Morris. 1986. *Atlas of of Industrializing Britain, 1780–1914*. New York: Methuen.
- Lemann, N. 1996. „Kicking in groups.“ *The Atlantic Monthly* 277 (4): 22–26.
- Leonardi, R., R. Y. Nanetti (eds.). 1990. *The Regions and European Intergation*. London, New York: Pinter Publishers.
- Leonardi, R. 1993. *The Regions and the European Community: The Regional Response to the Single Market in the Underdeveloped Areas of the EC*. London: Frank Cass.
- Levy, J. 1999. *Tocqueville's Revenge*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lipset, M. 1960. *Political man; the social bases of politics*. Garden City: Doubleday.
- Martinussen, P. E. 2004. „Government Performance and Political Accountability at Subnational Level: The Electoral Fate of Local Incumbents in Norway.“ *Scandinavian Political Studies* 27 (3): 227–259.
- Marx, K. 1867. *Das Kapital*. Hamburg: Verlag von Otto Meissner.
- Mayer, P. B. 2001. „Human Development and Civic Community in India. Making Democracy Perform.“ *Economic and Political Weekly*, February 24: 684–692.
- McLaren, L. M., V. A. Baird. 2006. „Of Time and Causality: A Simple Test of the Requirement of Social Capital in Making Democracy Work in Italy.“ *Political Studies* 54 (4): 889–897.
- Milner, H., S. Ersson. 2000. „Social Capital, Civic Engagement and Institutional Performance in Sweden: An Analysis of the Swedish Regions.“ Paper presented at *ECPR Joint Sessions of Workshop*. University of Copenhagen, 14.–19. 4. 2000.
- Mohan, G., J. Mohan. 2002. „Placing social capital.“ *Progress in Human Geography* 26 (2): 191–210.
- Myant, M., S. Smith. 2006. „Regional Development and Post-Communist Politics in a Czech Region.“ *Europe-Asia Studies* 58 (2): 147–168.
- Myrdal, G. 1957. *Economic theory and under-developed regions*. London: G. Duckworth.
- OECD. 2001. *Cities and Regions in the New Learning Economy*. Paris: OECD.

- Ostrom, E. 1990. *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olson, M. 1982. *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Pavlínek, P. 1997. *Economic Restructuring and Local Environmental Management*. New York: The Edwin Mellen Press.
- Paxton, P. 1998. „Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment.“ *American Journal of Sociology* 105 (1): 88–127.
- Paxton, P. 2006. „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship.“ *American Sociological Review* 67: 254–277.
- Polèse, M., R. Shearmur. 2006. „Why some regions will decline: A Canadian case study with thought on local development strategie.“ *Papers in Regional Science* 85 (1): 23–46.
- Portes, A. 2000. „The two meanings of social capital.“ *Sociological Forum* 15: 1–12.
- Portes, A., P. Landolt. 2000. „Social capital: promise and pitfalls of its role in the development.“ *Journal of Latin American Studies* 32: 529–547.
- Putnam, R. D., R. Leonardi, R. Y. Nanetti. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 1995. „Bowling Alone: America’s Declining Social Cupital.“ *Journal of Democracy* 6 (1): 65–78.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putzel, J. 1997. „Accounting for the ‚dark side‘ of social capital: reading Robert Putnam on democracy.“ *Journal of International Development* 9 (7): 939–949.
- Rae, D. W. 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press.
- Ratzel, F. 1897. *Politische geographie*. München: R. Oldenbourg.
- Reilly, B., R. Phillpot. 2002. „‚Making Democracy Work‘ in Papua New Guinea: Social Capital and provincial Development in an Ethnically Fragmented Society.“ *Asian Survey* 42 (6): 906–927.
- Rice, T. W., A. F. Sumberg. 1997. „Civic culture and government performance in the American states.“ *Publius: The Journal of Federalism* 27 (1): 99–114.
- Schneider, G., T. Plümper, S. Baumann. 2000. „Bringing Putnam to the European Regions.“ *European Urban and Regional Studies* 7 (4): 307–317.
- Smith, A. 1776. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Dublin: Whitestone.
- Stachová, J. 2005. *Občanská společnost v regionech v České republice*. Sociologické studie / Sociological Studies 05:06. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Tarrow, S. 1996. „Making social science work across space and time: a critical reflection on Robert Putnam’s Making democracy work.“ *American Political Science Review* 90 (2): 389–397.
- Taylor, P. J. 1985. *Political Geography. World Economy, Nation State and Locality*. London: Longman.
- Tocqueville, A. de. 1835. *De la démocratie en Amérique*. Bruxelles: L. Hauman et Cie.
- Tomeš, J., Hampl, M. 1999. „The Development of Regional Differentiation in Eastern Central European Countries during the Transformation Era.“ Pp. 131–151 in Martin Hampl et al. *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Tworzecki, H. 1996. *Parties and Politics in Post-1989 Poland*. Boulder: Westview Press.
- Uslaner, E. M. 2000. „Producing and Consuming Trust.“ *Political Science Quarterly* 115 (4): 569–590.

- Vajdová, Z., T. Kostecký. 1997. „Politická kultura lokálních společenství: případ tří měst.“ *Sociologický časopis* 33: 457–469.
- Wallerstein, I. 1980. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Weber, M. 1904–1905. „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus.“ *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik* 20: 1–54, 21: 1–110.
- World Development Indicators* 2007. Washington, D.C.: International Bank for Reconstruction and Development / the World Bank.
- Zarycki, T. 2000. „Politics in the Periphery: the Interpretation of Political Cleavages in Poland in their Historical and International Context.“ *Europe-Asia Studies* 52 (5): 851–873.
- Zarycki, T. 2007. „History and Regional Development. A Controversy over the ‚Right‘ Interpretation of the Role of History in the Development of the Polish Regions.“ *GeoForum* 38: 485–493.

Příloha 1. Přehled indikátorů použitých v článku a zdroje dat

Ukazatele ekonomického rozvoje

- HDP na obyvatele 1995, 2004, ČR = 100 %
- HDP na zaměstnance 1995, 2004, ČR = 100 %
- Čistý disponibilní důchod domácnosti na 1 obyvatele 1995, 2004, v Kč
- Registrovaná míra nezaměstnanosti 1995, 2005, ČR = 100 %

Zdroj: ČSÚ, Statistické ukazatele charakterizující ČR a její regionální strukturu. Praha. Příloha č. 4 ke Strategii regionálního rozvoje ČR.

- Fyzické osoby – podnikatelé registrovaní k platbě DPH na konci roku, 1995, 2005

Zdroj: ČSÚ, data na vyžádání.

Ukazatele úrovně sociálního kapitálu

- Počet nestátních neziskových organizací, 2004

Zdroj: ČSÚ, data na vyžádání.

- Čtenost regionálních, celostátních novin a sledovanost TV zpráv, 2006, % populace

Zdroj: Media projekt, Sběr dat: 3.Q roku 2006.

- Důvěra prezidentovi, krajským a obecním zastupitelstvům, 2004, % populace

Zdroj: CVVM, šetření „Naše společnost“ – průměrné údaje za rok 2004.

- Počet dobrovolných dárců krve, 2004

Zdroj: ÚZIS ČR. Činnost zdravotnických zařízení ve vybraných oborech léčebně preventivní péče 2004. Praha: ÚZIS ČR.

- Účast ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, 1998, 2002, 2006, % voličů

- Účast ve volbách do krajských zastupitelstev, 2000, 2004, % voličů

- Účast v referendu o vstupu ČR do Evropské unie 2003, % voličů

Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz.

Ukazatele výkonu krajských vlád

Podrobný popis viz článek Illner et al. [2007] v tomto čísle Sociologického časopisu.

Kontrolní proměnné

- Podíl osob ve věku 25–34 let s úplným středoškolským a vyšším vzděláním na 100 obyvatel
- Podíl osob ve věku 15 a více s úplným SŠ vzděláním nebo vyšším na 100 obyvatel
- Podíl osob ve věku 25–34 let s úplným vysokoškolským vzděláním na 100 obyvatel
- Podíl osob ve věku 25 a více s úplným vysokoškolským vzděláním na 100 obyvatel
- Podíl věřících na 100 obyvatel

Zdroj: vlastní výpočty z dat ČSÚ SLDB 2001.

- Výsledky voleb do krajských zastupitelstev 2000, 2004, % hlasů pro jednotlivé strany
- Výsledky voleb do krajských zastupitelstev 2000, 2004, % mandátů pro jednotlivé strany
- Výsledky voleb do krajských zastupitelstev 2000, 2004, počet radních za jednotlivé strany

Zdroj: [Balík, Koloušek 2005].

- Rozvojový optimismus krajských polit. a administrativních elit – rozvojové možnosti kraje, 2004, % respondentů hodnotících možnosti jako dobré

Zdroj: Sociologický ústav AV ČR. Regionální elity 2004 – vlastní šetření.

DEMOGRAFIE

(revue pro výzkum populačního vývoje)

Obsah aktuálního čísla 3/2007

ČLÁNKY

Terezie Štyglerová: *Vývoj obyvatelstva v České republice v roce 2006*

Boris Burcin – Dušan Drbohlav – Tomáš Kučera: *Koncept náhradové migrace a jeho aplikace v podmínkách České republiky*

Jaroslav Kraus: *Územní diferenciace plodnosti – geostatistický přístup*

Branislav Šprocha: *Plodnost Rómov na Slovensku*

SČÍTÁNÍ LIDU

Pavel Čtrnáct: *Evropská unie i Česká republika připravují příští sčítání lidu na rok 2011*

RECENZE

Národní identita a nacionalismus (Eduard Maur)

Dějiny obyvatelstva USA (Ludmila Fialová)

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Zemřel ing. Ota Ullmann (28. 7. – 28. 5. 2007) – Zemřel ing. Drahomír Rýdl (29. 3. 1928 – 1. 6. 2007) – Zemřela ing. Zdenka Kuchařová (15. 10. 1936 – 3. 6. 2007) – Čtyřicet let od vydání prvního sborníku Historická demografie

PŘEHLEDY

Pohyb obyvatelstva České republiky ve městech nad 20 tisíc v roce 2006 – Pohyb obyvatelstva v České republice podle krajů a okresů v roce 2006 – Střední délka života novorozence – muži, ženy, vybrané země – Střední délka života ve věku 65 let – muži, ženy, vybrané země

Adresa redakce: Český statistický úřad,
Redakce Demografie, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10
Věra Hrušková – výkonná redaktorka
tel.: 274052834, e-mail: vera.hruskova@czso.cz